

Το Τέλος του Σοσιαλιστικού Κρατισμού

ΤΑΚΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Εισαγωγή

Είναι πια κοινός τόπος ότι η σημερινή κοινωνία περνά μια βαθιά και γενικευμένη κρίση η οποία επεκτείνεται σε όλα τα επίπεδα. Είναι δε ακριβώς ο καθολικός χαρακτήρας της κρίσης το αποφασιστικό στοιχείο, που την διαφοροποιεί σε σχέση με άλλες κρίσεις στο παρελθόν, ενώ, συγχρόνως, θέτει σε αμφισβήτηση σχεδόν όλες τις δομές και σημασίες που στηρίζουν τις σύγχρονες ιεραρχικές κοινωνίες σε Ανατολή και Δύση, Βορρά και Νότο. Η σημερινή, επομένως, κρίση θέτει σε αμφισβήτηση όχι μόνο τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και οικολογικές δομές που δημιουργήθηκαν με την άνοδο της οικονομίας της αγοράς, αλλά και τις ίδιες τις αξίες που στήριξαν τις δομές αυτές και προπαντός την έννοια της Προόδου που καθιερώθηκε μετά τον Διαφωτισμό.

Παράλληλα, σημειώνεται μια βαθύτερη κρίση της εξουσιαστικής ή κρατικιστικής παράδοσης, δηλαδή της ιστορικής τάσης που αποβλέπει στη κατάκτηση της κρατικής εξουσίας για την επίλυση των θεμελιακών κοινωνικών προβλημάτων. Η κρίση αυτή εκδηλώνεται τη τελευταία δεκαετία με τη κατάρρευση του σοσιαλιστικού κρατισμού, είτε με τη μορφή του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην Ανατολή, είτε με τη μορφή της σοσιαλδημοκρατίας στη Δύση. Στο ιδεολογικό επίπεδο, επίσης, η εξουσιαστική ή κρατικιστική αντίληψη, η αντίληψη δηλαδή ότι αρκεί η κατάκτηση (νόμιμη ή επαναστατική) της κρατικής εξουσίας για να επιτευχθούν ριζικές κοινωνικές αλλαγές, πνέει σήμερα τα λοίσθια κάτω από τα συγκεντρωτικά πυρά, από τη μια μεριά, της Νέας Δεξιάς και, από την άλλη, της εκκολαπτόμενης «Αριστεράς» των οπαδών της κοινωνίας πολιτών, καθώς και των νέων ριζοσπαστικών κινημάτων. Χαρακτηριστική ένδειξη της κρίσης της εξουσιαστικής τάσης είναι το φαινόμενο που χαρακτηρίζεται «κρίση της πολιτικής», το οποίο σήμερα υποσκάπτει τα ίδια τα θεμέλια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η ανάγκη, επομένως, για ένα νέο όραμα, πέρα από τον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό και τον σοσιαλιστικό κρατισμό, καθώς και για μια νέα πολιτική πρακτική, πέρα από τη

σημερινή «φιλελεύθερη ολιγαρχία» της έμμεσης δημοκρατίας και την «αριστερή» μυθολογία για την ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών, είναι, στο σημερινό πλαίσιο της γενικευμένης κρίσης, περισσότερο επιτακτική παρά ποτέ.

Στο άρθρο αυτό, θα προσπαθήσω να προσδιορίσω τον χαρακτήρα της σημερινής κρίσης και θα συνεχίσω με μια προσπάθεια ανάλυσης των αιτιών της κατάρρευσης του σοσιαλιστικού κρατισμού, για να καταλήξω με την εξαγωγή μερικών συμπερασμάτων για τις δυνατότητες διεξόδου από τη σημερινή γενικευμένη κρίση.

Οι δύο τύποι οικονομίας ανάπτυξης

Η οικονομία της αγοράς, δηλαδή το αυτορυθμιζόμενο σύστημα όπου τα θεμελιώδη οικονομικά προβλήματα (τι, πως, και για ποιον παράγεται) «επιλύονται», όχι μέσω συνειδητών κοινωνικών αποφάσεων, αλλά μέσω του μηχανισμού των τιμών, είναι ιστορικό προϊόν των τελευταίων δυο αιώνων. Η ανάδυση του συστήματος αυτού, ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η βιομηχανική επανάσταση δεν συνοδεύθηκε από μια ταυτόχρονη κοινωνική επανάσταση που θα έκανε δυνατό τον κοινωνικό έλεγχο της οικονομίας, σε συνθήκες μηχανοποιημένης παραγωγής. Έτσι, η εισαγωγή των νέων συστημάτων παραγωγής σε μια εμπορική κοινωνία, αναπόφευκτα, οδήγησε (με την κρίσιμη υποστήριξη του κράτους-έθνους) στην μετατροπή των κοινωνικά ελεγχόμενων οικονομιών του παρελθόντος, όπου η αγορά έπαιζε οριακό ρόλο στην οικονομική διαδικασία, στις σημερινές οικονομίες της αγοράς.

Ο ιδιωτικός όμως έλεγχος της παραγωγής σήμαινε ότι οι ελέγχοντες τα μέσα παραγωγής έπρεπε να είναι οικονομικά αποτελεσματικοί για να επιβιώσουν στην ανταγωνιστική πάλη. Οι αρχές, επομένως, της ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής αποτελεσματικότητας έγιναν οι βασικές αρχές οργάνωσης του νέου συστήματος. Στο πλαίσιο της λογικής που επέβαλαν οι αρχές αυτές, οι ελέγχοντες τα μέσα παραγωγής ήταν αναγκασμένοι να προσπαθούν να εξασφαλίζουν:

- πρώτον, την ελεύθερη ροή της εργασίας και της γης στο ελάχιστο κόστος. Όμως, η ελεύθερη αυτή ροή, σε συνθήκες ιδιωτικού ελέγχου της παραγωγής, είναι αντίστροφη συνάρτηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά. Όσο δηλαδή αποτελεσματικότεροι είναι οι κοινωνικοί έλεγχοι πάνω στην αγορά και ιδιαίτερα την αγορά των «συντελεστών της παραγωγής» (εργασία, κεφάλαιο, γη), τόσο δυσχερέστερη γίνεται η εξασφάλιση της ελεύθερης ροής τους στο ελάχιστο κόστος. Γι' αυτό και, ιστορικά, η προσπάθεια αυτών που έχουν τον ιδιωτικό έλεγχο των μέσων παραγωγής, όπως προσπαθησα να δείξω αλλού, πάντα

απέβλεπε στη μεγαλύτερη αγοραιοποίηση της οικονομίας, δηλαδή την ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά

- δεύτερον, τη συνεχή ροή επενδύσεων σε νέες τεχνικές, μεθόδους παραγωγής και προϊόντα, δηλαδή τη συνεχή ανάπτυξη (λογική που εύστοχα περιγράφηκε με το μόττο «ανάπτυξη ή θάνατος»). Δεν είναι άλλωστε, συμπτωματικό ότι η ίδια η σύγχρονη ιδέα της οικονομικής ανάπτυξης γεννήθηκε στην Ευρώπη μόνο όταν, σαν συνέπεια της ανόδου της οικονομίας της αγοράς, η οικονομία αποχωρίστηκε οριστικά από την κοινωνία.

Η αγοραιοποίηση, επομένως, και η ανάπτυξη απετέλεσαν, ιστορικά, τα δυο βασικά συστατικά στοιχεία του νέου συστήματος, της οικονομίας της αγοράς. Ενώ όμως το πρώτο συστατικό, η διαδικασία αγοραιοποίησης της οικονομίας, δίχασε τη διανόηση που προήλθε από τη βιομηχανική επανάσταση και οδήγησε στα δύο μεγάλα θεωρητικά ρεύματα και αντίστοιχα κινήματα, τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό, δεν συνέβη κάτι ανάλογο σε σχέση με το δεύτερο συστατικό στοιχείο, την οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, από τον Ανταμ Σμίθ μέχρι τον Μαρξ, το βασικό πρόβλημα ήταν πως ο Άνθρωπος θα μεγιστοποιήσει την ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας σαν κύριο μέσο την Επιστήμη και τις τεχνολογικές εφαρμογές της, που έδιναν τη δυνατότητα για μια αποτελεσματικότερη προσπάθεια κυριαρχίας του πάνω στη Φύση.

Η οικονομία ανάπτυξης, δηλαδή η οικονομία που θεμελιώνεται στην μερική (τουλάχιστον) ταυτοποίηση της Προόδου με την συνεχή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, μολονότι δεν είναι παρά αναπόφευκτη συνέπεια της δυναμικής της οικονομίας της αγοράς, έγινε ο καθοριστικός αντικειμενικός στόχος και των σοσιαλιστών. Όχι μόνο, όπως ήταν αναμενόμενο, των σοσιαλδημοκρατών, που απλώς στόχευαν στην ενδυνάμωση του κοινωνικού ελέγχου πάνω στην αγορά, αλλά ακόμη και των ηγετικών ελίτ του «υπαρκτού σοσιαλισμού», παρά τη δεδηλωμένη προσπάθεια τους να αντικαταστήσουν την οικονομία της αγοράς με τον κεντρικό σχεδιασμό.

Η ανάπτυξη έγινε κεντρική φαντασιακή σημασία τόσο του καπιταλισμού όσο και του σοσιαλιστικού κρατισμού. Η συνέπεια ήταν η δημιουργία μιας παγκόσμιας οικονομίας ανάπτυξης, που παίρνει τη μορφή είτε μιας καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης, όπου οι βασικές οικονομικές αποφάσεις παίρνονται μέσω του μηχανισμού των τιμών, είτε μιας σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης, όπου το σημαντικότερο τμήμα των αντίστοιχων αποφάσεων παίρνονται μέσω του κεντρικού σχεδιασμού. Επομένως, στη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης ανήκει όχι μόνο η μεταπολεμική οικονομική δομή στη Δύση που εξέφραζε τη σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, αλλά και η σημερινή δομή που εκφράζει τη παρούσα νεοφιλελεύθερη συναίνεση. Αντίστοιχα, στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης ανήκαν, μέχρι το 1989, οι χώρες του τ. «υπαρκτού» σοσιαλισμού.

Η παραπάνω διάκριση είναι σημαντική γιατί ενώ στη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης και οι αρχές οικονομικής οργάνωσης που συνεπάγεται (αποτελεσματικότητα/ανταγωνιστικότητα) απορρέουν από το ίδιο το σύστημα της οικονομίας της αγοράς, δηλαδή από την ίδια τη δυναμική και τη λογική που επιβάλλει το σύστημα στο μικρο-οικονομικό επίπεδο των επιχειρήσεων, στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, ο στόχος αυτός, καθώς και οι συνακόλουθες αρχές οικονομικής οργάνωσης δεν επιβάλλονται από την ίδια τη λογική και τη δυναμική του κεντρικού σχεδιασμού, αλλά από τις πολιτικές αποφάσεις των γραφειοκρατών που ελέγχουν τον μηχανισμό του Πλάνου. Συνοπτικά, η οικονομία ανάπτυξης, στη μεν καπιταλιστική περίπτωση είναι το αναπόφευκτο αποτέλεσμα της οικονομίας αγοράς, στη δε σοσιαλιστική περίπτωση αποτελεί τον επιλεγέντα στόχο στο μακρο-οικονομικό επίπεδο. Θα ήταν δηλαδή κάλλιστα δυνατόν να υπάρξει μια οικονομία κεντρικού σχεδιασμού, η οποία δεν θα είχε στόχο τη συνεχή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, και τον αντίστοιχο ανταγωνισμό με τη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης.

Επομένως, στη σύγχρονη ιεραρχική κοινωνία (που αναδύθηκε με την άνοδο της οικονομίας της αγοράς τον περασμένο αιώνα στη Δύση και την παροδική ανάδυση αυτόν τον αιώνα της σχεδιασμένης οικονομίας στην Ανατολή) η ελίτ στηρίζει την εξουσία της όχι μόνο στη συγκέντρωση της πολιτικής, στρατιωτικής ή γενικότερα κοινωνικής δύναμης (π.χ. θρησκευτικής), όπως στο παρελθόν, αλλά, κυρίως, στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης: είτε αυτή η συγκέντρωση πραγματοποιείται μέσω του μηχανισμού της αγοράς, είτε μέσω του κεντρικού σχεδιασμού.

Στο ιδεολογικό επίπεδο, η συγκέντρωση αυτή δικαιώνεται με την ιδεολογία της ανάπτυξης, δηλαδή, την ιδεολογία που θεμελιώνεται στη κοινωνική φαντασιακή σημασία ότι η απεριόριστη ανάπτυξη της παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων είναι ο κεντρικός στόχος της ανθρώπινης ύπαρξης, και τη συνακόλουθη ιδεολογία της κυριαρχίας πάνω στη φύση. Η ιδεολογία της ανάπτυξης συμπληρώνει τη φιλελεύθερη ιδεολογία στη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης και τη σοσιαλιστική ιδεολογία στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης. Στη πραγματικότητα, όμως, η ιδεολογία της ανάπτυξης παίζει τον ρόλο της «ιδεολογίας σε τελική ανάλυση», δηλαδή της ιδεολογίας που καθορίζει τελικά ποια ιδεολογία θα είναι κυρίαρχη. Έτσι, η οικονομική αποτυχία της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης (δηλαδή η αποτυχία δημιουργίας μιας καταναλωτικής κοινωνίας κατά τα δυτικά πρότυπα) ήταν ο βασικός λόγος που οδήγησε στη κατάρρευση του ίδιου του τύπου αυτού οικονομίας ανάπτυξης και στη σημερινή επικράτηση της καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης και της αντίστοιχης φιλελεύθερης ιδεολογίας. Με αυτή την έννοια, η ιδεολογία της ανάπτυξης αποτελεί, σε τελική ανάλυση, το κοινό ιδεολογικό επικάλυμμα τόσο της καπιταλιστικής,

όσο και της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης, παρά τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο διαρθρώνονται οι ιεραρχικές δομές της συγκέντρωσης εξουσίας.

Η κοινή ιδεολογία της ανάπτυξης μπορεί να εξηγήσει και τις κοινές οικολογικές συνέπειες και στους δυο τύπους οικονομίας ανάπτυξης. Στο βαθμό, δηλαδή, που ο βασικά οικονομικός χαρακτήρας της σύγχρονης συγκέντρωσης εξουσίας δεν μπορεί ν' αναχθεί απλώς στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, όπως διατείνονται οι μαρξιστές, έτσι και η ίδια η οικολογική κρίση δεν μπορεί ν' αναχθεί απλώς στις ίδιες σχέσεις και συνθήκες παραγωγής, όπως διατείνονται οι οικομαρξιστές. Είναι, άλλωστε προφανές, ότι η ανάλυση της οικολογικής κρίσης, με βάση τις σχέσεις παραγωγής δεν είναι σε θέση να εξηγήσει τη παρουσία μιας εξίσου σημαντικής (αν όχι σημαντικότερης) οικολογικής κρίσης στις χώρες του πρώην «υπαρκτού» σοσιαλισμού, παρά την απουσία καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Όπως, επομένως, είναι λάθος να αποδίδεται η οικολογική κρίση απλώς στην «ιδεολογία» της ανάπτυξης (όπως διατείνονται οι περιβαλλοντιστές και οι διάφοροι «ρεάλοι» μέσα στο Πρασινό κίνημα), αγνοώντας το θεσμικό πλαίσιο των σχέσεων κυριαρχίας, άλλο τόσο είναι λάθος να αποδίδεται η κρίση αποκλειστικά στις καπιταλιστικές συνθήκες παραγωγής (όπως προσπαθούν να κάνουν οι οικο-μαρξιστές), αγνοώντας τη σημασία της ιδεολογίας της ανάπτυξης πάνω στη θεωρία και τη πράξη του σοσιαλιστικού κρατισμού.

Για να δώσουμε μια επαρκή ερμηνεία της οικολογικής κρίσης θα έπρεπε ν' αναχθούμε στις σχέσεις κυριαρχίας που αναπαράγει η συγκέντρωση εξουσίας και η συνακόλουθη ιδέα της κυριαρχίας πάνω στη φύση και όχι απλώς στις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Θα έπρεπε, δηλαδή, να ξεκινήσουμε από τους ιστορικούς λόγους που οδήγησαν στη σύγχρονη ιεραρχική κοινωνία, όπου η ελίτ στηρίζει την εξουσία της κυρίως στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, και να συνεχίσουμε με μια προσπάθεια ερμηνείας της κρίσης, στο θεσμικό πλαίσιο της καπιταλιστικής και της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης. Μια τέτοια ερμηνεία θα μπορούσε να δείξει ότι η οικολογική κρίση συναρτάται άμεσα με την αρχή της οικονομικής αποτελεσματικότητας, που αποτελεί βασικό ενδιάμεσο στόχο για την μεγιστοποίηση της ανάπτυξης και στους δυο τύπους οικονομίας ανάπτυξης. Η αρχή αυτή ορίζεται, και στις δυο περιπτώσεις, με βάση κριτήρια τα οποία δεν λαμβάνουν υπόψη το κοινωνικό και οικολογικό κόστος της παραγωγής. Έτσι, αυτοί που έχουν τον (ιδιωτικό ή κρατικό) έλεγχο πάνω στα μέσα παραγωγής σχεδιάζουν την τεχνολογία και τις μεθόδους παραγωγής αγνοώντας τις οικολογικές επιπτώσεις της ανάπτυξης που αποτελούν γι' αυτούς «εξωτερικό» κόστος.

Όσον αφορά την επίδραση του συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου, μολονότι, θεωρητικά, οι κεντρικοί σχεδιαστές στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης θα

μπορούσαν να πάρουν υπόψη τον οικολογικό παράγοντα στις αποφάσεις τους, στη πράξη, αυτό θα σήμαινε ακόμη μεγαλύτερη επιβράδυνση στον αγώνα ταχύτητας με τη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης και μείωση της ανταγωνιστικότητας του τμήματος της οικονομίας τους που ήταν εκτεθειμένο στη παγκόσμια αγορά. Αντίστοιχα, οι ελέγχοντες τα μέσα παραγωγής στη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης, πέρα από τον ενδιάμεσο στόχο της οικονομικής αποτελεσματικότητας, είναι αναγκασμένοι, στη προσπάθειά τους να εξασφαλίζουν την ελεύθερη ροή του συντελεστού «γη», να επιδιώκουν την ελαχιστοποίηση των σχετικών κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά, δηλαδή να ενισχύουν την διαδικασία αγοραιοποίησης που μετατρέπει το περιβάλλον σε εμπόρευμα.

Οικονομία ανάπτυξης και συγκεντρωτισμός

Η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, είτε με τη μορφή συγκέντρωσης του εισοδήματος και πλούτου και επομένως αγοραστικής δύναμης (υπαρκτός καπιταλισμός), είτε με τη μορφή συγκέντρωσης του ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας (υπαρκτός σοσιαλισμός), αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της οικονομίας ανάπτυξης. Ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό είναι η οικολογική αποσύνθεση, σαν συνέπεια της εξαντλησης των διαθέσιμων φυσικών πόρων την οποία προκαλεί η οικονομία ανάπτυξης, όχι μόνο των μη ανανεώσιμων (κοιτάσματα πρώτων υλών κ.λπ.) αλλά και, κυρίως, των ανανεώσιμων (καλλιεργήσιμο έδαφος, δάση κ.λπ.).

Ενώ όμως στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στα χέρια της γραφειοκρατικής ελίτ που ελέγχει το κεντρικό πλάνο είναι άμεση συνέπεια της συγκέντρωσης πολιτικής δύναμης, στη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης ανάγεται στους αυτόματους μηχανισμούς της αγοράς. Έτσι, αντίθετα με την άποψη που υποστηρίζαν κλασικοί αλλά και σύγχρονοι αναρχικοί, στη προσπάθειά τους να δείξουν ότι υπάρχουν φυσικές τάσεις που οδηγούν στην αποκεντρωμένη αναρχική κοινωνία (κάτι αναλογο κάνουν και οι υποστηρικτές των βιο-περιοχών σήμερα), μπορεί να δειχθεί ότι υπάρχει μία μακροπρόθεσμη τάση στην οικονομία της αγοράς που οδηγεί σε συνεχή συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης, ακόμη και όταν, όπως σήμερα, παρατηρείται μια παράλληλη φυσική αποκέντρωση της παραγωγικής διαδικασίας. Και αυτό μπορεί να δειχθεί τόσο στο μακρο-οικονομικό επίπεδο, μεταξύ χωρών, όσο και στο μικρο-οικονομικό επίπεδο, μεταξύ επιχειρήσεων.

Στο επίπεδο χωρών, ο Κροπότκιν, στο τέλος του περασμένου αιώνα, έβλεπε μια συνεχή αποκέντρωση της μεταποιητικής παραγωγής (που φανέρωνε, για παράδειγμα, η φθίνουσα Βρετανική συμμετοχή στις παγκοσμίες εξαγωγές) η οποία οδηγούσε σε μια

«διαδοχική ανάπτυξη των εθνών». Ήδη, όμως, ξέρουμε ότι αυτή η διαδοχική ανάπτυξη δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ και ότι, αντίθετα, σήμερα σημειώνεται η μεγαλύτερη συγκέντρωση εισοδήματος στην Ιστορία με το 14% του παγκόσμιου πληθυσμού, που κατοικεί στις 16 πλουσιότερες χώρες του ΟΟΣΑ, να νέμεται το 74% του παγκόσμιου εισοδήματος. Έτσι, οι εσωτερικές ανακαταταξεις, όσον αφορά τα μερίδια των μητροπολιτικών χωρών στις παγκόσμιες εξαγωγές, δεν αναιρούν το γεγονός ότι οι χώρες αυτές αυξάνουν συνεχώς τον έλεγχο τους πάνω στο παγκόσμιο εμπόριο, είτε άμεσα, είτε έμμεσα. Αλλά και στο επίπεδο επιχειρήσεων, παρά το γεγονός ότι από το τέλος της δεκαετίας του 1970 σημειώνεται μια μείωση του μέσου μεγέθους των παραγωγικών μονάδων (μετά τη συνεχή αύξηση του μεγέθους τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες), εντούτοις εύκολα μπορεί να θεμελιωθεί μια ιστορική τάση συνεχούς συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, η οποία, στη πραγματικότητα, είναι σημαντικά μεγαλύτερη από τη καταγεγραμμένη στα στατιστικά στοιχεία, λόγω των βιομηχανικών πρακτικών που χρησιμοποιούν σήμερα οι μεγάλες επιχειρήσεις (υπεργολαβία, παραχώρηση «δικαιωμάτων» κ.λπ.). Οι ίδιες πρακτικές μπορούν να εξηγήσουν και το φαινόμενο της παράλληλης αύξησης του αριθμού των μικρών επιχειρήσεων που σημειώνεται τη τελευταία δεκαετία.

Οι βασικοί θεσμοί, μέσω των οποίων πραγματοποιείται η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στη καπιταλιστική, αλλά και στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, ανάγονται τόσο στο θέμα της ιδιοκτησίας των πλουτοπαραγωγικών πηγών, όσο και στο θέμα του μηχανισμού κατανομής των οικονομικών πόρων. Έτσι, όσον αφορά πρώτα τις μορφές ιδιοκτησίας, η ιδιωτικό-καπιταλιστική, αλλά και η κρατικο-σοσιαλιστική, ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών, ιστορικά, οδηγούν στην επιδίωξη του μερικού συμφέροντος. Και αυτό, γιατί και στις δυο περιπτώσεις η μορφή ιδιοκτησίας προσδίδει σε μια μειονότητα το δικαίωμα ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας. Είτε, άμεσα, μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας, που δίνει το δικαίωμα σε μια μειονότητα να ελέγχει τα παραγωγικά μέσα (καπιταλισμός), είτε έμμεσα, μέσω της κρατικής ιδιοκτησίας, που δίνει παρόμοιο δικαίωμα στη γραφειοκρατική ελίτ που ελέγχει τον οικονομικό μηχανισμό («υπαρκτός»). Όσον αφορά τον μηχανισμό κατανομής των οικονομικών πόρων, τόσο ο μηχανισμός της αγοράς όσο και ο Κεντρικός Σχεδιασμός οδηγούν στη καθιέρωση του «πρωτείου» μερικών ατόμων σε βάρος των πολλών. Στον μηχανισμό της αγοράς, μέσω της άνιση κατανομής του εισοδήματος που επιφέρει η αυτοματη λειτουργία του μηχανισμού, και στον Κεντρικό Σχεδιασμό, μέσω των θεσμοθετημένων προνομίων υπέρ της γραφειοκρατικής ελίτ.

Επομένως, όσο «συμπτωματική» είναι η συγκέντρωση δύναμης στη περίπτωση που ο σοσιαλισμός εκφράζεται πολιτικά με την «δημοκρατία» των σοβιετ και οικονομικά με τον συγκεντρωτικό σχεδιασμό, άλλο τόσο συμπτωματική είναι η συγκέντρωση δύναμης

στη περίπτωση που ο φιλελευθερισμός εκφράζεται πολιτικά με την έμμεση δημοκρατία και οικονομικά με την οικονομία αγοράς. Και στις δυο περιπτώσεις, ο συγκεντρωτισμός δικαιώνεται από την αντίστοιχη ιδεολογία, άμεσα μεν στον μαρξισμό (όπου θεωρείται αναγκαίος για το «μεταβατικό» στάδιο), έμμεσα δε στον φιλελευθερισμό (όπου η συγκέντρωση πολιτικής και οικονομικής δύναμης — εφόσον είναι «νόμιμη» — δεν θεωρείται ότι αντίκειται στη θεμελιώδη αρχή του «πρωτείου του ατόμου», παρόλο που στη πραγματικότητα αναιρεί τη καθολικότητα της). Έτσι, όσο ο υπαρκτός σοσιαλισμός οδηγεί στην απελευθέρωση του ανθρώπου, άλλο τόσο ο υπαρκτός καπιταλισμός αναδεικνύει το «πρωτείο του ατόμου»!

Ακόμα, η ταύτιση (και στα δύο συστήματα) της Προόδου με την οικονομική ανάπτυξη συνεπάγεται την ανάγκη για μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας, εξειδίκευση και εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, δηλαδή την απομάκρυνση από την αρχή της αυτοδυναμίας. Όμως, η απομάκρυνση αυτή έχει σημαντικές συνέπειες, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού, στο οικονομικό επίπεδο (ανεργία, φτώχεια, κρίσεις στον καπιταλισμό και οικονομικός ανορθολογισμός στον σοσιαλισμό), στο πολιτιστικό επίπεδο (αποσύνθεση κοινοτικών δεσμών και αξιών), στο οικολογικό επίπεδο και φυσικά στο γενικότερο κοινωνικό επίπεδο (δραστικός περιορισμός της ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας).

Η συγκέντρωση όμως οικονομικής δύναμης και η οικολογική αποσύνθεση δεν είναι μόνο συνέπειες της εγκαθίδρυσης της οικονομίας ανάπτυξης αλλά αποτελούν ταυτόχρονα και θεμελιακές προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή της. Έτσι, όπως η συνέχιση της σημερινής ανάπτυξης (δηλαδή της ανάπτυξης σε συνδυασμό με την αγοραιοποίηση) δεν είναι δυνατή χωρίς την παραπέρα λεηλασία της φύσης, άλλο τόσο δεν είναι δυνατή χωρίς την συγκεντρωση οικονομικής δύναμης. Γιατί είναι ακριβώς, η συγκέντρωση, με τη μορφή της τεράστιας ανισότητας στη κατανομή του παγκόσμιου εισοδήματος, που κάνει δυνατή την ίδια την αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης: τα σπάταλα καταναλωτικά της πρότυπα, που σήμερα γεύονται μόνο τα ανώτερα και μεσαία στρώματα στο Βορρά και η ελίτ του Νότου, είναι φυσικώς αδύνατο να τα γευθεί ο παγκόσμιος πληθυσμός.

Η συγκεντρωση οικονομικής δύναμης δεν αποτελεί βέβαια ένα νέο φαινόμενο. Σε όλες τις ιεραρχικές κοινωνίες, τηρουμένων των αναλογιών, η συγκέντρωση πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης στα χέρια των ελίτ, την οποία συνήθως «εδικαίωνε» ένα σύστημα κοινωνικών κανόνων που βασιζόταν στη θρησκεία, πάντα συνοδευόταν από κάποια αντίστοιχη συγκέντρωση πλούτου. Το νέο στοιχείο στην οικονομία αγοράς είναι ότι το ίδιο το κοινωνικό μοντέλο, καθώς και η εξουσία της ελίτ που το ελέγχει, στηρίζονται στην οικονομική ανάπτυξη, την οποία «δικαιώνει» (καθώς και τη

συνακόλουθη συγκέντρωση) η ταύτιση της με την Προοδο και την Επιστήμη. Εδώ όμως ακριβώς έγκειται και η βασική αντιφάση της σημερινής ιεραρχικής κοινωνίας. Ότι δηλαδή ενώ η ανάπτυξη αποτελεί τον όρο ύπαρξης του κρατούντος κοινωνικού μοντέλου, η ίδια η συνέχιση της ανάπτυξης είναι αμφίβολη, τόσο λόγω των οικολογικών συνεπειών της, όσο και του συγκεντρωτικού χαρακτήρα της, που συνεπάγεται ένα διογκούμενο άνοιγμα μεταξύ Βορρά και Νότου, αλλά και μεταξύ προνομιούχων και μη προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων στο εσωτερικό του Βορρά και του Νότου.

Ας έλθουμε, όμως, τώρα να εξετάσουμε την σημερινή πολύπλευρη κρίση (οικονομική, οικολογική, κοινωνική, πολιτική και ιδεολογική) που εμπλέκει και τους δυο τύπους της οικονομίας ανάπτυξης και έχει ήδη οδηγήσει στην κατάρρευση της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης.

Η κρίση της καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης

Όσον αφορά, πρώτον, την οικονομική κρίση, ο Βορράς δεν έχει ακόμα συνέλθει από την κρίση που άρχισε στα μέσα της δεκαετίας του '70, σαν συνέπεια της θεμελιακής αντίφασης που δημιούργησε η διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς και η παράλληλη επέκταση του κρατισμού, δηλαδή του ενεργού κρατικού ελέγχου πάνω στην οικονομία. Η απελευθέρωση και απορρύθμιση των αγορών και η συνακόλουθη συρρίκνωση του οικονομικού ρόλου του κράτους, σε μια προσπάθεια υπέρβασης της αντίφασης αυτής, έχει οδηγήσει στη σημερινή έκρηξη της ανεργίας και της υποαπασχόλησης που, μαζί, καταδικάζουν στη περιθωριοποίηση τουλάχιστον το 30% του εργατικού δυναμικού, θέτοντας σε αμφισβήτηση την οικονομική και κοινωνική βάση της καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης. Με τη σειρά της, η κρίση της οικονομίας ανάπτυξης θέτει αντικειμενικά σε αμφισβήτηση την ίδια την οικονομία της αγοράς, η οποία την γέννησε. Εντούτοις, η πρόσφατη κατάρρευση της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης λειτουργεί σήμερα σαν αποφασιστικός ανασταλτικός παράγοντας, που δεν επιτρέπει τη μαζική αμφισβήτηση, στο υποκειμενικό επίπεδο, του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Όμως, η κρίση της οικονομίας της αγοράς στον Βορρά δεν είναι το αποφασιστικό στοιχείο της κρίσης. Δεν είναι απίθανο η παγκόσμια οικονομία να ισορροπήσει στο μέλλον σε μια νέα περίοδο οικονομικής «ανάπτυξης», που θα στηρίζεται στην εκμετάλλευση των τεχνολογικών πλεονεκτημάτων του Βορρά και του φθηνού κόστους παραγωγής του Νότου, στον οποίο τώρα προσεθηκαν και οι χώρες του τέως Δεύτερου Κόσμου — συμπεριλαμβανομένης της Κίνας, η οποία διατηρεί τα σοσιαλιστικά σύμβολα μόνο χάριν της αναπαραγωγής της συγκέντρωσης πολιτικής δυναμης στα χέρια της γραφειοκρατικής ελίτ. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι η νέα περίοδος ανάπτυξης, στο πλαίσιο της ελαχιστοποίησης των κοινωνικών ελέγχων πάνω

στην αγορά που καθιερώνει η νεο-φιλελεύθερη συναίνεση, αναγκαστικά, θα συνεπάγεται την μονιμοποίηση της παγκόσμιας ανεργίας και υπο-απασχόλησης σε επίπεδα που παγιώνουν τη κοινωνία των δυο-τρίτων στο Βορρά και την διόγκωση της ανισότητας σε Βορρά και Νότο.

Το αποφασιστικό στοιχείο της κρίσης συνίσταται στο γεγονός ότι το σύστημα της οικονομίας της αγοράς αποδεικνύεται σήμερα ότι δεν είναι, εξ αντικειμένου, σε θέση να μετατρέψει την οικονομία αγοράς του Νότου σε μια αυτο-συντηρούμενη οικονομία ανάπτυξης, παρόμοια με αυτή που ήδη έχει εγκαθιδρυθεί στον Βορρά. Και αυτό γίνεται φανερό, πρώτον, από το γεγονός ότι το άνοιγμα μεταξύ Βορρά και Νότου, όχι μόνο δεν μειώθηκε από τότε που η οικονομία της αγοράς του πρώτου άρχισε να διεισδύει τον δεύτερο, αλλά, αντίθετα, διευρύνθηκε αλματωδώς. Δεύτερον, δεν είναι μόνο οι ρυθμοί ανάπτυξης που κάνουν αδύνατη την μετατροπή του Νότου σε μια αυτο-συντηρούμενη οικονομία ανάπτυξης. Οι φυσικοί πόροι της γης δεν είναι επαρκείς για να εξαπλωθούν σε ολόκληρο τον κόσμο τα βιοτικά επίπεδα που απολαμβάνουν σήμερα οι προνομιούχοι στον Βορρά, δηλαδή για να παγκοσμιοποιηθεί το μοντέλο της οικονομίας ανάπτυξης του Βορρά. Αν υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι ο παγκόσμιος πληθυσμός θα ανέλθει σε 11 δις τον επόμενο αιώνα — πράγμα που αποτελεί συντηρητική εκτίμηση με βάση τα σημερινά δεδομένα — τότε, για να έχουν οι κάτοικοι του πλανήτη μας τα καταναλωτικά πρότυπα ενέργειας των σημερινών πλούσιων χωρών, η παγκόσμια παραγωγή ενέργειας θα έπρεπε να 8πλασιαστεί (ή 12πλασιαστεί για να έχουμε όλοι τα αμερικανικά καταναλωτικά πρότυπα). Με τα σημερινά, όμως, δεδομένα δεν υπάρχει καμιά δυνατότητα να παραγουμε τις απαιτούμενες τεράστιες ποσότητες ενέργειας, ακόμη και αν χρησιμοποιήσουμε εναλλακτικές ήπιες μορφές ενέργειας (ηλιακή, αιολική κ.λπ.).

Η κρίση είναι δεύτερον οικολογική, με την έννοια ότι αφορά όχι μόνο τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ατόμων, αλλά και τις σχέσεις μας, ως κοινωνικών ατόμων, με το περιβάλλον. Τα όρια της οικονομικής ανάπτυξης που θεμελιωνόταν στην επιστήμη φάνηκαν καθαρά τα τελευταία 30 περίπου χρόνια, με την διατάραξη των οικολογικών συστημάτων, τη μαζική μόλυνση του περιβάλλοντος, την προιούσα εξάντληση των φυσικών πόρων και, γενικά, τη ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος και της ποιότητας. Έτσι, το οικολογικό κίνημα, που άρχισε σαν μια αντίδραση στην καταστροφή του περιβάλλοντος, την οποία συνεπαγόταν η απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κατέληξε να αμφισβητεί τον ίδιο το σύγχρονο τρόπο ζωής, το σχήμα και τη δομή των αναγκών που, φυσικά, είναι κοινωνικές δημιουργίες. Με αυτή την έννοια, η σημερινή κρίση αποτελεί γενικότερη κρίση του τρόπου ζωής και όλης της κουλτούρας που τον στηρίζει.

Για τα «ρεαλιστικά» ρεύματα μέσα στο Πράσινο κίνημα, η οικολογική κρίση είναι βασικά κρίση αξιών. Επομένως, η έξοδος από την κρίση είναι θέμα αλλαγής αξιών (όπως ο καταναλωτισμός και η ανάπτυξη) και ατομικού τρόπου ζωής, καθώς και των συνακόλουθων μεταρρυθμίσεων, οι οποίες, χωρίς να θίγουν το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, θα «πρασινίσουν» την αναπτυξιακή διαδικασία («αιφόρος ανάπτυξη», «πρασίνισμα» της παραγωγής και της κατανάλωσης κ.λπ.). Έτσι, οι διάφοροι «ρεάλος», παρακάμπτοντας βολικά τη θεμελιακή αντίφαση που υπάρχει μεταξύ, από τη μια μεριά, των αναγκών της ανταγωνιστικότητας που επιβάλλει η σημερινή διεθνοποιημένη φάση της οικονομίας της αγοράς και, από την άλλη, των οικολογικών αναγκών, βαυκαλίζονται ότι με την πίεση που θ' ασκήσει το οικολογικό κίνημα (υπό την ηγεσία των διαφόρων επαγγελματιών πολιτικάντηδων μέσα σε αυτό) θα ενισχύσει τις τάσεις, που υποτίθεται ότι ήδη αναπτύσσονται μέσα στην οικονομία της αγοράς, για τον «πράσινο καπιταλισμό».

Αντίθετα, για τα ριζοσπαστικά Πράσινα ρεύματα, η απώτερη αιτία της οικολογικής κρίσης είναι η κυριαρχία ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο και η συνακολουθη ιδεολογία της κυριαρχίας πάνω στη Φύση. Επομένως, η έξοδος από την οικολογική κρίση είναι θέμα αλλαγής του ίδιου του θεσμικού πλαισίου στο οποίο θεμελιώνεται η παραπάνω διπλή κυριαρχία. Δηλαδή του θεσμικού πλαισίου που προσδιορίζεται από το κράτος-έθνος, την οικονομία της αγοράς και την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Σύμφωνα με τη ριζοσπαστική προβληματική, η οικολογική κοινωνία δεν μπορεί παρά να στηρίζεται σε εκείνες τις θεσμικές προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μεταξύ όλων των πολιτών, την άμεση και οικονομική δημοκρατία, καθώς και σε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη για τον τρόπο ζωής, που συνεπάγεται άλλες ανάγκες, άλλες τεχνολογίες και μια τελείως διαφορετική κουλτούρα.

Το πρόβλημα που διχάζει τα ριζοσπαστικά Πράσινα ρεύματα σήμερα αφορά τη στρατηγική μετάβασης σε μια οικολογική κοινωνία. Έτσι, εαν εξαιρέσουμε, σαν μη ανήκοντα καν στον ριζοσπαστικό Πρασινό χώρο, τα ρεύματα που επιμένουν στη συμμετοχή στο κεντρικό πολιτικό παιχνίδι (εκλογές σε εθνικό ή δι-εθνικό επίπεδο), δύο είναι οι αντιμαχόμενες σήμερα στρατηγικές στο χώρο αυτό. Πρώτον, υπάρχει η στρατηγική της αλλαγής τρόπου ζωής, η οποία «αρχίζοντας από το άτομο και συνεχίζοντας μέσω των 'ομάδων συγγένειας' και τελικά ενός μαζικού κινήματος» (Peter Marshall), βλέπει τη κοινωνική αλλαγή να επιτυγχάνεται μέσω της δημιουργίας «παραδειγματικών» τρόπων ζωής στο ατομικό και το κοινωνικό επίπεδο (κομμούνες, κο-οπερατίβες, αυτοδιαχειριζόμενες αγροτικές επιχειρήσεις, τοπικά νομίσματα, κ.λπ.). Η στρατηγική αυτή δεν προϋποθέτει καμιά παρέμβαση στο πολιτικό επίπεδο (ούτε ακόμη συμμετοχή στις εκλογές για τοπική αυτοδιοίκηση) και, συνήθως, δεν

προυποθέτει παρέμβαση ούτε και στο ευρύτερο κοινωνικό επίπεδο (με τη μορφή, για παράδειγμα, συμμετοχής στους συλλογικούς αγώνες των εργατών, των ανεργών και άλλων κοινωνικών στρωμάτων), πέρα από τη συμμετοχή σε αγώνες με καθαρά οικολογικά αιτήματα. Δεύτερον, υπάρχει η στρατηγική του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού, η οποία στοχεύει «στη μεταμόρφωση και εκδημοκρατισμό των δήμων και κοινοτήτων, τη θεμελίωση τους σε λαϊκές συνελεύσεις, τη συνένωση τους σε συνομοσπονδιακή βάση και τη δημιουργία μιας περιφερειακής οικονομίας στη βάση της συνομοσπονδιακής οργάνωσης και της αυτοδιεύθυνσης» (Bookchin). Η στρατηγική, επομένως, αυτή αποβλέπει στη δημιουργία ενός νέου δημόσιου χώρου και μιας νέας πολιτικής πρακτικής στο τοπικό επίπεδο, έτσι ώστε, μέσω της συμμετοχής στους συλλογικούς (πολιτικούς και κοινωνικούς) αγώνες, να δημιουργηθούν οι θεσμικές προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση νέων οικολογικών, πολιτικών και οικονομικών δομών, στη βάση των αρχών της άμεσης και οικονομικής δημοκρατίας.

Μολονότι, επομένως, μερικά από τα μέτρα που συνιστά η πρώτη στρατηγική δεν είναι ασύμβατα με τη λογική της δεύτερης (λ.χ. κο-οπερατίβες, τοπικά νομίσματα κ.λπ.), εντούτοις, υπάρχει μια κρίσιμη διαφορά μεταξύ των δύο στρατηγικών. Η στρατηγική του τρόπου ζωής τονίζει τον ρόλο του ατόμου: η προσπάθεια για την κοινωνική αλλαγή θεωρείται ότι αρχίζει από τον ατομικό τρόπο ζωής και συνεχίζεται, προσπερνώντας το κράτος και την αγορά, αντί να στοχεύει στην άμεση και σε μαζική κλίμακα αντικατάσταση τους με νέους κοινωνικούς θεσμούς. Αντίθετα, η στρατηγική του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού τονίζει τον ρόλο του κοινωνικού ατόμου, δηλαδή του ατόμου που συμμετέχει στους πολιτικούς αγώνες στο τοπικό επίπεδο και στους κοινωνικούς αγώνες γενικά, με το στόχο να πραγματοποιήσει τη κοινωνική αλλαγή, όχι «μέσω του παραδείγματος», αλλά μέσω της δημιουργίας «βάσεων» άμεσης και οικονομικής δημοκρατίας, πάντοτε στο πλαίσιο μιας «διαλεκτικής έντασης μεταξύ του κράτους-έθνους και της συνομοσπονδίας των κοινοτήτων». Η στρατηγική επομένως αυτή όχι μόνο αποφεύγει τη κοινωνική περιθωριοποίηση, στην οποία αναπόφευκτα οδηγεί η εναλλακτική στρατηγική (όπως άλλωστε σαφώς έδειξε η ιστορική εμπειρία των τελευταίων 25 χρόνων), αλλά επίσης αποφεύγει τη παγίδα να φαίνεται ότι «υποστηρίζει την ιδέα της αλλαγής των ατομικών αξιών και τρόπου ζωής, ως τον πρωταρχικό πολιτικό τρόπο για την ριζική κοινωνική αλλαγή, και να δίνει την σαφή εικόνα ότι διάκειται εχθρικά στην ιδέα του συλλογικού» (David Pepper) — το κίνημα της «Νέας Εποχής» είναι μια σαφής ένδειξη αυτής της παγίδας.

Η κρίση είναι τρίτον κοινωνική. Αφορά τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ατόμων στη σύγχρονη κοινωνία, τις σχέσεις μεταξύ φύλων, τις σχέσεις μεταξύ γονιών και παιδιών, τις σχέσεις μεταξύ δασκάλων και μαθητών κ.λπ. Στοιχειώδεις παραδοσιακοί θεσμοί, που για πολλά χρόνια ρύθμιζαν τις σχέσεις αυτές, είναι σήμερα υπό αμφισβήτηση και

κλονίζονται. Η κρίση, βέβαια, αυτή στις κοινωνικές σχέσεις είναι συγχρόνως μια κρίση ταυτότητας, με την έννοια της αντιστοιχίας με ένα κοινωνικά προκαθορισμένο ρόλο με τον οποίο μπορούμε να ταυτιστούμε. Τέτοιοι προκαθορισμένοι ρόλοι καταρρέουν καθημερινά, με αποτέλεσμα τη σύγχυση στις κοινωνικές σχέσεις και τον κλονισμό της εσωτερικής δομής της κοινωνίας. Παράλληλα, η κρίση ταυτότητας τελευταία εκδηλώνεται και στο πολιτιστικό επίπεδο με τις γνωστές, ακόμη και αιματηρές, συγκρούσεις μεταξύ εθνοτήτων κ.λπ.

Η επέκταση μάλιστα της οικονομίας της αγοράς, στο πλαίσιο της σημερινής διεθνοποιημένης φάσης της, σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής ενέτεινε την κοινωνική κρίση. Γιατί είναι βέβαια γνωστό ότι η αγορά είναι ο μεγαλύτερος εχθρός των παραδοσιακών αξιών. Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι ακριβώς στις χώρες όπου η αγοραιοποίηση έχει προχωρήσει περισσότερο, η κρίση αυτή είναι εντονότερη. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν οι εκστρατείες για την «επιστροφή στα βασικά» (Βρετανία), καθώς και η αντίστοιχη ενίσχυση των θρησκευτικών, μυστικιστικών και παρόμοιων τάσεων (ΗΠΑ) δεν είχαν καμμία ανασταλτική επίδραση στο εμφανέστερο σύμπτωμα της κοινωνικής κρίσης: την έκρηξη της εγκληματικότητας.

Έτσι, η οικονομία της ανάπτυξης ήδη έχει δημιουργήσει μια κοινωνία της ανάπτυξης, της οποίας το κύριο χαρακτηριστικό είναι ο καταναλωτισμός, η ιδιώτευση και η συνακόλουθη αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού. Με αυτή την έννοια, η κοινωνία της ανάπτυξης σημαίνει την «μη-κοινωνία», την αντικατάσταση δηλαδή της κοινωνίας από ανταγωνιστικά συμβιούντα άτομα και οικογένειες.

Τέλος, η γενικευμένη κρίση εκδηλώνεται και στο ιδεολογικό επίπεδο με την παράλληλη κρίση της αξιοπιστίας της επιστήμης. Η κρίση αυτή, που άρχισε πριν είκοσι πέντε περίπου χρόνια, συστηματικά υπονόμωσε πολλές επιστημονικές «αλήθειες», κυρίως δε εκείνες με βάση τις οποίες δικαιώναμε την «βεβαιότητα» μας για την εξήγηση των κοινωνικών και οικονομικών φαινομένων. Είναι δε ιδιαίτερα σημαντική η κρίση αυτή, λόγω του διπλού ρόλου της επιστήμης σε σχέση με την αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης. Έτσι, πρώτον, η επιστήμη παίζει λειτουργικό ρόλο σε σχέση με την υλική αναπαραγωγή της οικονομίας ανάπτυξης, μέσω της αποφασιστικής βοήθειας που προσφέρει στη προσπάθεια κυριάρχησής της Φύσης και τη μεγιστοποίηση της ανάπτυξης. Δεύτερον, η επιστήμη παίζει ένα εξίσου σημαντικό ιδεολογικό ρόλο, σε σχέση με την «αντικειμενική» δικαίωση της οικονομίας ανάπτυξης. Όπως δηλαδή η θρησκεία έπαιζε ρόλο δικαίωσης της φεουδαρχικής ιεραρχίας, αντίστοιχα η επιστήμη, από τη στιγμή που αντικατέστησε τη θρησκεία ως η κυρίαρχη κοσμοθεωρία, παίζει τον ρόλο της αντικειμενικής δικαίωσης της οικονομίας ανάπτυξης, όχι μόνο στην καπιταλιστική αλλά και τη σοσιαλιστική μορφή της.

Έτσι, στην αμφισβήτηση του λειτουργικού ρόλου της επιστήμης, αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης των συνεπειών της οικονομικής ανάπτυξης πάνω στη Φύση και συνακόλουθα στη ποιότητα ζωής, ήλθε να προστεθεί και η αμφισβήτηση της αξιοπιστίας των ίδιων των επιστημονικών αληθειών, είτε αυτές προέρχονταν από την ορθόδοξη κοινωνική επιστήμη, είτε από την εναλλακτική επιστήμη του σοσιαλισμού, τον μαρξισμό. Το αποτέλεσμα της κρίσης της επιστήμης είναι ότι το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, για πρώτη φορά μετά τον Διαφωτισμό, έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση η ίδια η κεντρική φαντασιακή σημασία της οικονομίας ανάπτυξης: η ταύτιση της Προόδου με την ανάπτυξη και η συνακόλουθη ιδέα της κυριαρχίας του ανθρώπου πάνω στη Φύση.

Η κρίση της κρατικιστικής παράδοσης

Τμήμα της παραπάνω πολύπλευρης κρίσης είναι και η σημερινή κρίση της κρατικιστικής αντίληψης, δηλαδή της αντίληψης ότι μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τη γνώση μας για τη φύση και τη κοινωνία, ώστε να διαμορφώσουμε την πορεία της κοινωνικής εξέλιξης, καθώς και το φυσικό περιβάλλον. Τα σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά κινήματα που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη του περασμένου αιώνα και, φυσικά, το μαρξιστικό κίνημα, αποτελούσαν την υλική έκφραση της αντίληψης αυτής που είχε γίνει κυρίαρχη μετά τον Διαφωτισμό. Η αντίληψη αυτή μας έδινε μια πορεία γραμμικής προόδου στο μέλλον. Η πολιτική μπορούσε να θεμελιωθεί στην επιστήμη, σε μια αποτελεσματική γνώση, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε συλλογική, δημιουργική και αυτοθεσμιζουσα δραστηριότητα των κοινωνικών ατόμων. Η κρατικιστική αντίληψη, μετά την κατάκτηση της κρατικής εξουσίας από κομμουνιστικά κόμματα στην Ανατολή και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα στη Δύση, οδήγησε στη μεταπολεμική τεράστια επέκταση του κρατισμού γενικά και του σοσιαλιστικού κρατισμού ειδικότερα.

Η κρατικιστική αντίληψη βρίσκεται σήμερα κάτω από την επίθεση τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς. Και η επίθεση αυτή είναι, βέβαια, εύλογη, αν σκεφθεί κανείς ότι πολυάριθμα εξουσιαστικά κινήματα κάθε απόχρωσης επέτυχαν τον στόχο τους να καταλάβουν την κρατική εξουσία. Έτσι, σοσιαλδημοκρατικά κινήματα στον Πρώτο Κόσμο, κομμουνιστικά κινήματα στον Δεύτερο Κόσμο και διάφορα εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα στον Τρίτο Κόσμο κατέλαβαν την εξουσία, χωρίς όμως να καταφέρουν συγχρόνως να αλλάξουν τον Κόσμο, σύμφωνα τουλάχιστον με τις προγραμματικές διακηρύξεις και προσδοκίες τους. Στη πραγματικότητα, και αυτά ακόμα τα εποικοδομήματα που τα κινήματα αυτά έκτισαν στα προηγούμενα 70 περίπου χρόνια, τα οποία έδιναν την εικόνα καποιας αλλαγής, ή κατεδαφίστηκαν («υπαρκτός σοσιαλισμός» στην Ανατολή) ή είναι υπό κατεδάφιση (δυτική σοσιαλδημοκρατία).

Απο τη μεριά της Δεξιάς, η επίθεση κατά του κρατισμού πήρε τη μορφή του νεοφιλελεύθερου κινήματος της Νέας Δεξιάς, το οποίο μετά τη κατάκτηση της εξουσίας στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, οδήγησε στην παγκόσμια άνθηση της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης και τη συνακόλουθη αποτελεσματική υπονόμηση της κρατικιστικής αντίληψης. Η λύση που προτείνει η Νέα Δεξιά για την έξοδο από τη πολύπλευρη σημερινή κρίση είναι βέβαια συνεπής με την διατήρηση του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Οι προτάσεις της όμως για την επιστροφή στις δυνάμεις της αγοράς, τις ιδιωτικοποιήσεις, το κρατος-νυχτοφύλακα αντί για το κράτος-πρόνοιας, με μια λέξη, η αποκέντρωση μέσω της αγοράς, δεν αποτελούν παρά προτάσεις για την ορθολογική οργάνωση της ανισότητας. Και αυτό, γιατί καμιά διάσταση της κρίσης δεν είναι δυνατόν να ξεπεραστεί μέσω της παραπέρα αγοραιοποίησης της οικονομίας.

Έτσι, όσον αφορά πρώτα την οικονομική κρίση, η μείωση των κρατικών ελέγχων πάνω στην οικονομία των χωρών του Νότου οδηγεί σε ένταση της κρίσης, με την έννοια της παραπέρα διεύρυνσης του ανοίγματος με τις χώρες του Βορρά. Εύκολα, άλλωστε, μπορεί να δειχθεί ότι δεν υπήρξε ιστορικό παράδειγμα χώρας που ανέθεσε την δημιουργία μιας οικονομίας ανάπτυξης στις δυνάμεις της αγοράς και επέτυχε. Αντίστοιχα, όσον αφορά την οικολογική κρίση, η απελευθέρωση των αγορών που ευαγγελίζεται η Νέα Δεξιά αναπόφευκτα οδηγεί στη χειροτέρευση της κρίσης. Αυτό, άλλωστε διδάσκει η Ιστορική εμπειρία των τελευταίων 200 χρόνων όπου η άνοδος της οικονομίας της αγοράς και της συνακόλουθης οικονομίας ανάπτυξης είχαν συνέπεια τη μεγαλύτερη οικολογική καταστροφή στην ιστορία του ανθρώπου. Τέλος, η παραπέρα αγοραιοποίηση της κοινωνίας οδηγεί στην καταστροφή των παραδοσιακών, καθώς και των κοινοτικών αξιών, υποσκάπτοντας τον κοινωνικό ιστό και εντείνοντας την κοινωνική κρίση.

Η συγκέντρωση, επομένως, της πολιτικής εξουσίας δεν είναι δυνατόν να καταργηθεί μέσω της υποτιθέμενης αποκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας που επιφέρει η απελευθέρωση των αγορών, όπως ισχυρίζεται η Νέα Δεξιά. Αντίθετα, η ελαχιστοποίηση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στην αγορά, πρώτον, ενισχύει περαιτέρω την οικονομική συγκέντρωση, που αποτελεί την αναπόφευκτη συνέπεια της οικονομίας της αγοράς. Δεύτερον, οδηγεί σε υπερεθνικές μορφές πολιτικής συγκέντρωσης, αντίστοιχες με τις υπερεθνικές μορφές οικονομικής συγκεντρωσης. Η τάση που υποστηρίζεται σήμερα στην Ευρώπη από τους νεοφιλελεύθερους και τους σοσιαλδημοκράτες για την ίδρυση ενός ομοσπονδιακού υπέρ-κράτους, αποτελεί ακριβώς χαρακτηριστική ένδειξη της πολιτικής συγκέντρωσης που συνοδεύει την αντίστοιχη οικονομική.

Από τη μεριά της Αριστεράς, η επίθεση κατά του κρατισμού παίρνει τη μορφή της νέας τάσης για την ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών, δηλαδή την ενδυνάμωση αυτόνομων από τη κρατική εξουσία κοινωνικών θεσμών (ΜΜΕ, συνδικάτα, τοπική αυτοδιοίκηση κ.λπ.) και κινήσεων πολιτών. Η τάση αυτή ξεκίνησε στον Δεύτερο Κόσμο, όπου, σαν αντίδραση στην ιδεολογία της Τρίτης Διεθνούς, αναπτύχθηκε σειρά αντι-γραφειοκρατικών κινήσεων — από την Πολωνική Αλληλεγγύη μέχρι τις κινήσεις για ανθρωπιστικό κομμουνισμό κ.λπ. Στη συνέχεια, χάρις στη θεωρητική δουλειά των μοντέρνων σοσιαλδημοκρατών της Χαμπερμασιανής Σχολής, η νέα αυτή τάση επεκτάθηκε στον Πρωτο Κόσμο και σήμερα έχει σημαντική επιρροή ανάμεσα στους σοσιαλδημοκράτες, οικοσοσιαλιστές και άλλους. Η τάση όμως για την ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών είναι θεμελιακά ανιστόρητη, διότι αγνοεί τις δομικές αλλαγές που οδήγησαν στη σημερινή νεοφιλελεύθερη συναίνεση και τη διεθνοποιημένη φάση της διαδικασίας αγοραιοποίησης. Αγνοεί δηλαδή το γεγονός, όπως προσπάθησα να δείξω αλλού, ότι η τάση ελαχιστοποίησης του κοινωνικού ελέγχου πάνω στην αγορά, που σήμερα επικρατεί παγκόσμια, δεν αποτελεί απλώς θέμα πολιτικής, αλλά θεμελιακών αλλαγών στην μορφή της οικονομίας της αγοράς που συνεπάγονται ότι κάθε αποτελεσματικός κοινωνικός έλεγχος πάνω στην αγορά έρχεται σε σύγκρουση με τις απαιτήσεις της ανταγωνιστικότητας. Με αυτή την έννοια, η τάση για την ενίσχυση της κοινωνίας πολιτών είναι ακόμη πιο ουτοπική από την κρατικιστική τάση. Όταν, άλλωστε, ακόμη και η κατάληψη της πανίσχυρης κρατικής εξουσίας από ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα τελικά οδηγεί στον σοσιαλφιλελευθερισμό (Γαλλική περίπτωση την προηγούμενη δεκαετία) μπορεί κανείς εύκολα να φανταστεί τις πιθανότητες ενίσχυσης των κοινωνικών ελέγχων που ξεκινούν «από κάτω».

Φυσικά, το πρόβλημα της νέας τάσης δεν είναι ότι στηρίζει τη στρατηγική της στον αγώνα «από τα κάτω» και όχι στην κατάληψη της κρατικής εξουσίας. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι η τάση αυτή προϋποθέτει και παίρνει ως δεδομένο όλο το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας της αγοράς, της έμμεσης δημοκρατίας και του κράτους-έθνους.

Η υιοθέτηση όμως, πρώτον, της οικονομίας της αγοράς σημαίνει ότι κάθε ουσιαστικός έλεγχος της αγοράς από αυτόνομους θεσμούς (π.χ. συνδικάτα, οικολογικές κινήσεις κ.λπ.) για χάρη κοινωνικών, οικολογικών κ.λπ. στόχων, αντιφάσκει με τη λογική και τη δυναμική της διεθνοποιημένης οικονομίας. Αναπόφευκτα, η απόπειρα άσκησης παρόμοιων ελέγχων θα οδηγήσει σε επουσιώδη ημίμετρα που θα πρέπει να είναι συμβατά με τη λογική και τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς (το παράδειγμα της διάσκεψης του Ρίο είναι ενδεικτικό).

Η υιοθέτηση, δεύτερον, της έμμεσης δημοκρατίας σημαίνει ότι οι «ενέσεις» άμεσης δημοκρατίας που εισηγούνται οι οπαδοί της τάσης αυτής λειτουργούν σαν εμβόλια για να δημιουργήσουν ανοσία κατά της άμεσης δημοκρατίας. Και αυτό, γιατί θεμελιακή προπόθεση για τη δημιουργία συνείδησης ενεργού πολίτη είναι η άσκηση από τον ίδιο (και όχι από άλλους «για λογαριασμό του») της πολιτικής λειτουργίας. Οι υποτιθέμενες επομένως «δημοκρατικές» λύσεις, που υποστηρίζουν οι οπαδοί της τάσης αυτής, απλώς ενισχύουν την παθητικοποίηση του πολίτη δίνοντας του την ψευδαίσθηση ότι ασκεί πολιτική εξουσία όταν αυτή παραμένει προνόμιο των ολίγων στη σημερινή «φιλελεύθερη ολιγαρχία», ενώ οι πολλοί καταδικάζονται στον ρόλο των «ομάδων πίεσης» που μεταβαπίζονται από τους οπαδούς της τάσης αυτής σαν «αντεξουσίες».

Τέλος, η υιοθέτηση του θεσμικού πλαισίου του κράτους-έθνους σημαίνει ότι η συνύπαρξη των αυτόνομων θεσμών και της κρατικής εξουσίας είναι δυνατή μόνο στο βαθμό που οι πρώτοι είναι συμβατοί με τις βασικές επιδιώξεις της δεύτερης. Από τη στιγμή που η προπόθεση αυτή δεν ικανοποιείται, η κρατική εξουσία θα υποσκάψει τη δύναμη των αυτόνομων θεσμών (βλ. για παράδειγμα, τον ευνουχισμό των Αγγλικών εργατικών συνδικάτων από το θατσερικό κράτος) ή θα προχωρήσει και στη διάλυση τους (βλ. λόγου χάρη, την διάλυση του Greater London Council, δηλ. της δημοτικής αρχής του μητροπολιτικού Λονδίνου, όταν έγινε ενοχλητική στον θατσερισμό). Επομένως, ανεξάρτητα αν δεχθεί κανείς τη θεωρία που υποστηρίζεται από μερικούς σύγχρονους αναρχικούς ότι το κράτος όχι μόνο δεν είναι όργανο μιας τάξης αλλά και διαθέτει τα δικά του συμφέροντα και υποκείμενα δράσης, θα μπορούσαμε βάσιμα να υποστηρίξουμε τη θέση, τόσο θεωρητικά όσο και ιστορικά, ότι κάθε προσπάθεια «σύνθεσης» της κρατικής εξουσίας με αυτόνομους θεσμούς είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Για παράδειγμα, θα μπορούσε να δειχθεί ότι η προσπάθεια ενδυνάμωσης της κοινωνίας πολιτών, αν είναι επιτυχής, οδηγεί σε μείωση του οικονομικού πλεονάσματος (τμήμα του οποίου χρησιμοποιείται για την αναπαραγωγή του κρατικού μηχανισμού) και επομένως, αναγκαστικά, επισύρει τη κρατική αντι-προσπάθεια υπονόμευσης της. Έτσι, η διαλεκτική της αντίθεσης κράτους-αυτόνομων θεσμών υποχρεωτικά οδηγεί ή σε ένα σχεδόν διακοσμητικό ρόλο για τους «αυτόνομους» θεσμούς, ή στην διάλυση τους από το κράτος σε περίπτωση που θα θέσουν υπό αμφισβήτηση την εξουσία του.

Συμπερασματικά, η ανάπτυξη των θεσμών της κοινωνίας πολιτών δεν έχει καμιά πιθανότητα ούτε να καταργήσει τη συγκέντρωση της εξουσίας, ούτε να υπερβεί την σημερινή πολύπλευρη κρίση, αφού το μέγιστο που μπορεί να επιτύχει είναι να βελτιώσει τη λειτουργία των υπάρχόντων θεσμών (κράτος, κόμματα, αγορά), ώστε να τους κάνει πιο δεκτικούς πιέσεων από τα κάτω, τη στιγμή που η κρίση θεμελιώνεται στους ίδιους τους θεσμούς και όχι στη κακή λειτουργία τους!

Η κατάρρευση της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης

Η κρίση της κρατικιστικής παράδοσης γίνεται, όμως, φανερό όχι μόνο από τη κρίση της κρατικιστικής αντίληψης, αλλά, προπαντός, από τη καθολική αποτυχία του σοσιαλιστικού κρατισμού. Η αποτυχία αυτή αφορά τόσο τον «υπαρκτό σοσιαλισμό», τον σοσιαλισμό δηλαδή που συνδέθηκε στο θεωρητικό επίπεδο με τον Μαρξισμό και στη πράξη με τον απόλυτο Κρατικό συγκεντρωτισμό, όσο και την δυτική σοσιαλδημοκρατία, τον σοσιαλισμό δηλαδή που συνδέθηκε στη θεωρία με τον Κευνσιανισμό και στη πράξη με το κράτος-πρόνοιας και τη μικτή οικονομία.

Ο σοσιαλιστικός κρατισμός, στη μορφή του υπαρκτού σοσιαλισμού, δεν κατάφερε να συμπληρώσει ούτε ένα πλήρη αιώνα εφαρμογής, πριν αποσυντεθεί κάτω από τη πίεση των εσωτερικών του αντιφάσεων και των πληγμάτων, κύρια έμμεσων, του διεθνούς καπιταλισμού. Εντούτοις, ανεξάρτητα από την γενικότερη οικονομική αποτυχία του υπαρκτού σοσιαλισμού, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι το σύστημα αυτό είχε να παρουσιάσει δύο οικονομικά επιτεύγματα με άμεση κοινωνική σημασία. Και είναι ακριβώς αυτά τα μοναδικά επιτεύγματα που βρίσκονται σήμερα υπό κατάρρευση με την άνοδο του φιλελευθερισμού στις χώρες αυτές.

Το πρώτο επίτευγμα ήταν η εξαφάνιση της ανασφάλειας που δημιουργεί η ανοικτή ανεργία και η συνακόλουθη κοινωνική περιθωριοποίηση του ατόμου. Εάν, όμως, για τους φιλελεύθερους, η μαζική υποαπασχόληση του εργατικού δυναμικού στις χώρες του τ. υπαρκτού σοσιαλισμού ήταν σύμπτωμα οικονομικής αναποτελεσματικότητας, για τους σοσιαλιστές, δεν ήταν παρά αναπόφευκτη συνέπεια κοινωνικής πολιτικής. Εντούτοις, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η προσπάθεια συγκάλυψης της ανοικτής ανεργίας με αυτόν τον τρόπο δημιουργούσε βασική αντίφαση με την ίδια τη λογική της οικονομίας ανάπτυξης. Η συντελούμενη, σήμερα, πλήρης ενσωμάτωση των χωρών αυτών στη παγκόσμια οικονομία της αγοράς εγγυάται την εγκατάλειψη κάθε κρατικής δέσμευσης για την πλήρη απασχόληση, όπως, άλλωστε, ήδη εγκατέλειψαν τη δέσμευση αυτή οι δυτικοί σοσιαλδημοκράτες. Η αναπόφευκτη συνέπεια θα είναι η μαζική εξάπλωση της ανεργίας. Και αυτό μπορεί να δειχθεί είτε με τη φιλελεύθερη Κευνσιανή θεωρία, όπου η ελεύθερη αγορά δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει την πλήρη απασχόληση παρά μόνο σε εντελώς εξαιρετικές συνθήκες και για περιορισμένο χρονικό διάστημα, είτε με τη μαρξιστική θεωρία, όπου η ανεργία εξασφαλίζει την συμπίεση του κόστους παραγωγής και τη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους.

Δεύτερον, έχει δειχθεί και από δυτικές μελέτες ότι ο βαθμός ανισότητας στη κατανομή εισοδήματος ήταν χαμηλότερος στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού σε σχέση με δυτικές χώρες, στο αντίστοιχο επίπεδο ανάπτυξης. Και αυτό, παρά τις σημαντικές

ανισότητες που συνεπάγονταν τα προνόμια και οι φανερές ή κρυφές απολαυές των γραφειοκρατών και τεχνοκρατών που νέμονταν την εξουσία «για λογαριασμό της εργατικής τάξης». Δεν είναι, επομένως, περίεργο ότι η επέκταση των μηχανισμών της αγοράς στις χώρες αυτές οδηγεί σε συνεχώς διευρυνόμενη ανισότητα. Και οι προοπτικές για το μέλλον είναι ακόμη σκοτεινότερες, γιατί η εντεινόμενη εξάρτηση των χωρών αυτών από τις καπιταλιστικές μητροπόλεις θα αφήνει όλο και λιγότερα περιθώρια στις Κρατικές μηχανές τους (οι οποίες θα εξασθενίζουν σε συνάρτηση με τον ρυθμό της παραπέρα ενσωμάτωσης τους στο καπιταλιστικό σύστημα) για παρεμβάσεις με στόχο τη σημαντική μείωση των ανισοτήτων της αγοράς.

Όμως, για να ερηνεύσουμε το φαινόμενο της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού είναι ανάγκη να σκιαγραφήσουμε τις απώτερες αιτίες που οδήγησαν στην οικονομική αποτυχία του. Γιατί είναι ακριβώς η οικονομική αποτυχία του συστήματος, η οποία, από τη μια μεριά, οδήγησε στη θεαματική στροφή της σοβιετικής γραφειοκρατίας που εκφράστηκε με την περεστρόικα του Γκορμπαρτσώφ και, από την άλλη, λειτούργησε σαν καταλύτης για τη κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στις δορυφορικές χώρες. Η οικονομική αποτυχία εκδηλώθηκε όχι μόνο με την μακροπρόθεσμη τάση φθίνουσας ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και τελικής στασιμότητας, καθώς και τις συνακόλουθες σοβαρές ελλείψεις καταναλωτικών αγαθών (που έκαναν ιδιαίτερα φανερή την αποτυχία της σοσιαλιστικής μορφής της οικονομίας ανάπτυξης) αλλά και με τη τεχνολογική καθυστέρηση και τη χαμηλή ποιότητα παραγωγής.

Η οικονομική αποτυχία του υπαρκτού σοσιαλισμού μπορεί να ερμηνευθεί με βάση τις προσεγγίσεις που θεμελιώνονται στις τρεις κύριες παραδόσεις: την φιλελεύθερη, την αυτονομιστική και την κρατικιστική-σοσιαλιστική. Αν χρησιμοποιήσουμε τη φιλελεύθερη άποψη, η απώτερη αιτία της οικονομικής αποτυχίας θα πρέπει ν' αναζητηθεί στην απόπειρα υποκατάστασης του μηχανισμού της αγοράς με τον κεντρικό σχεδιασμό. Αν, εναλλακτικά, χρησιμοποιήσουμε την αυτονομιστική αντίληψη, τότε η αιτία της αποτυχίας γίνεται συνάρτηση της μη εξασφάλισης της συμμετοχής των εργαζομένων στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Τέλος, οι κρατικιστικές προσεγγίσεις συνήθως καταλαμβάνουν μια ενδιάμεση θέση μεταξύ της φιλελεύθερης και της αυτονομιστικής προσέγγισης. Έτσι, η δεξιά πλευρά των κρατιστών (σοσιαλδημοκράτες στη Δύση, ηγεσία της περεστρόικα κ.α.) βρίσκεται πλησιέστερα προς τη φιλελεύθερη άποψη, ενώ η αριστερά πλευρά (π.χ. Τροτσικιστές) προσεγγίζει τις απόψεις της αυτονομιστικής άποψης.

Σύμφωνα με τη φιλελεύθερη άποψη, η βασική αιτία της οικονομικής αναποτελεσματικότητας του υπαρκτού σοσιαλισμού ανάγεται σε αυτό που ονομάζεται «δυνατότης σχεδιασμού» (planability), η οποία είναι συνάρτηση του αριθμού των

αλληλένδετων αποφάσεων που παίρνονται στη διαδικασία του σχεδιασμού. Κατά την αντίληψη αυτή, η αγορά δεν μπορεί ν' αντικατασταθεί παρά μόνο με τις πιο αυθαίρετες και αντι-αποτελεσματικές κεντρικές αποφάσεις σχετικά με την κατανομή εκατομμυρίων προϊόντων. Αναγκαστικά, επομένως, οι εντολές του Σχεδίου είναι μη εξειδικευμένες, «αθροιστικές» και σε εγγενή αδυναμία να εξασφαλίσουν οικονομική αποτελεσματικότητα.

Ακόμα, σύμφωνα με την ίδια άποψη, όσο ανεβαίνει το επίπεδο ανάπτυξης και η οικονομία γίνεται, αντίστοιχα, πιο περίπλοκη, τόσο αυξάνει και ο αριθμός των εναλλακτικών μεθόδων παραγωγής, και των προϊόντων και, επομένως, ο αριθμός των κεντρικών αποφάσεων, με παραπέρα αρνητικές συνέπειες στη δυνατότητα σχεδιασμού. Στο πλαίσιο της λογικής αυτής, η σχετική επιτυχία του συστήματος, για παράδειγμα στην προπολεμική ΕΣΣΔ ή στην μεταπολεμική Βουλγαρία, που εκδηλωνόταν με τους ψηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγής, ήταν αποτέλεσμα εκτατικής ανάπτυξης και της χρησιμοποίησης προηγούμενα ανεκμετάλλευστων παραγωγικών πόρων στην επέκταση της «βαριάς βιομηχανίας». Σε τελική δηλαδή ανάλυση, η επιτυχία αυτή οφειλόταν στο ότι οι οικονομίες αυτές βρίσκονταν ακόμη σε χαμηλό στάδιο οικονομικής ανάπτυξης. Όταν, όμως, οι χώρες αυτές εισήλθαν σε ανώτερα στάδια ανάπτυξης, που απαιτούσαν εντατική χρήση των παραγωγικών πόρων και τη παραγωγή τεχνολογικά ανώτερων καταναλωτικών αγαθών, τότε, η ανάγκη αποκέντρωσης (που για τους φιλελεύθερους μόνο μέσω της αγοράς μπορεί να είναι αποτελεσματική) έγινε αναπόφευκτη. Δηλαδή, από τη στιγμή αυτή άρχισε η αντίστροφη μέτρηση που οδηγούσε στις αλληπάλληλες οικονομικές κρίσεις και τη τελική κατάρρευση.

Σύμφωνα τώρα με την εναλλακτική ριζοσπαστική εξήγηση, που εκφράζει απόψεις οι οποίες θεμελιώνονται στην αυτονομιστική παράδοση, η βασική αιτία της αναποτελεσματικότητας του συστήματος βρίσκεται στην έλλειψη πολιτικής δημοκρατίας και αυτο-διαχείρισης των παραγωγικών μονάδων, δηλαδή στην έλλειψη συμμετοχής των εργαζομένων στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Η έλλειψη αυτή συμμετοχής, αναπόφευκτα, οδηγούσε στην αλλοτρίωση του άμεσου παραγωγού και στη παντελή απουσία κινήτρων για παραγωγική εργασία. Και αυτό, γιατί τα μεν καπιταλιστικά οικονομικά κίνητρα ήταν, εξ αντικειμένου, απόντα, τα δε σοσιαλιστικά ιδεολογικά κίνητρα, που προσπάθησε να χρησιμοποιήσει η γραφειοκρατική ελίτ στη θέση των οικονομικών, ήταν καταδικασμένα σε αποτυχία.

Τα κύρια οικονομικά κίνητρα που παρέχει η καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης είναι ένα θετικό, ο καταναλωτισμός, και ένα αρνητικό, η ανεργία. Και τα δύο, όμως, αυτά κίνητρα ήταν απόντα στις χώρες του «υπαρκτού». Έτσι, η ανάπτυξη του

καταναλωτισμού ήταν αδύνατη, όχι μόνο γιατί η γραφειοκρατικοποίηση της οικονομικής διαδικασίας την έκανε οικονομικά αναποτελεσματική, αλλά και γιατί οι χώρες αυτές ήταν αναγκασμένες να στρέφουν σχετικά μικρή αναλογία των οικονομικών πόρων τους στη παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, εφόσον, με δεδομένο το χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης σε σχέση με τις καπιταλιστικές μητροπόλεις, αυτός ήταν ο μόνος τρόπος για ν' ανταπεξέλθουν στις υπέρογκες αμυντικές δαπάνες που τους επέβαλλε ο ψυχρός πόλεμος. Ακόμα, το δικαίωμα απασχόλησης, που συνήθως ήταν και συνταγματικά κατοχυρωμένο, όχι μόνο δημιουργούσε μαζική υπο-απασχόληση αλλά και ενίσχυε μια νοοτροπία «ήσσονος προσπάθειας» και παθητικότητας. Οι συνέπειες ήταν αναπόφευκτα καταστροφικές, όχι μόνο για την οικονομική αποτελεσματικότητα, αλλά και για την ροή πληροφοριών. Μια αποτελεσματική όμως ροή πληροφοριών είναι αναγκαία προϋπόθεση για την επαρκή λειτουργία κάθε μηχανισμού κατανομής των οικονομικών πόρων και επομένως και του μηχανισμού σχεδιασμού.

Όσον αφορά τα ιδεολογικά κίνητρα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν κυρίως από τον Στάλιν και τον Μάο στη προσπάθεια τους ν' αναπληρώσουν τα απόντα οικονομικά κίνητρα, τα κίνητρα αυτά λειτούργησαν μόνο παροδικά, εφόσον η τελική αποτυχία τους ήταν θέμα χρόνου. Ήταν δε αναπόφευκτη η αποτυχία αυτή, ακριβώς λόγω της βασικής αντίφασης που δημιουργούσε η ιδεολογία του σοσιαλιστικού κρατισμού — που βασιζόταν στις αρχές της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης — σε αντιπαράθεση με τη πραγματικότητα της κατάφωρης ανισοκατανομής της οικονομικής και κυρίως της πολιτικής δύναμης, που είχε δημιουργήσει η κατάληψη της κρατικής εξουσίας από τα κομμουνιστικά κόμματα στις χώρες αυτές.

Η αποτυχία τού υπαρκτού σοσιαλισμού στην επίτευξη του στόχου της μέγιστης ανάπτυξης και οικονομικής αποτελεσματικότητας, δηλαδή η αποτυχία του στη προσπάθεια δημιουργίας μιας αποτελεσματικής σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης έθετε, επομένως, το αντικειμενικό δίλημμα: δημοκρατική αποκέντρωση, με τη δημιουργία νέων δομών σοσιαλιστικής αυτοδιαχείρισης, και παράλληλος αγώνας για τη καθιέρωση μιας νέας διεθνούς κοινότητας βασισμένης στις αρχές της συνεργασίας και της αλληλεγγύης, ή, αντίθετα, αποκέντρωση μέσω του μηχανισμού της αγοράς και πλήρη ενσωμάτωση στη παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, που θεμελιώνεται στις αρχές του ανταγωνισμού και του ατομικισμού. Επιλογή της πρώτης λύσης θα σήμαινε την αυτο-αναίρεση της άρχουσας ελίτ (εκτός από τον εξοστρακισμό της από το δυτικό κεφάλαιο στο οποίο πολλές από τις χώρες αυτές ήταν ήδη καταχρεωμένες), καθώς και τη διάλυση των ιεραρχικών δομών που είχε εγκαθιδρύσει. Αντίθετα, η επιλογή της προκριθείσης λύσης ήταν απόλυτα συμβατή με την αναπαραγωγή (με κάποιες αλλαγές στη μορφή) των ιεραρχικών δομών και της ελίτ.

Τα κριτήρια, επομένως, που χρησιμοποιήθηκαν για την επιλογή της μορφής αποκέντρωσης δεν ήταν οικονομικά (όπως τα παρουσίασαν οι δυτικοί αναλυτές και πολιτικοί) αλλά πολιτικά. Αυτό άλλωστε έγινε φανερό και από την επιχειρηματολογία που χρησιμοποίησαν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της περεστρόικα για να τη δικαιώσουν. Έτσι, σύμφωνα με τον Alexander Yakovlev, η περεστρόικα σήμαινε την αντικατάσταση της μαρξιστικής θεωρίας περί ταξικών συμφερόντων από τη θεωρία ότι οι καθολικές ανθρώπινες αξίες ξεπερνούν τα ταξικά συμφέροντα. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι μεταξύ αυτών των «καθολικών» αξιών (όπως τις όρισε ο ίδιος) την κυρίαρχη θέση κατέχουν η μικτή οικονομία και ο ελεύθερος ανταγωνισμός, δηλαδή οι θεμελιακές αξίες της οικονομίας της αγοράς!

Σήμερα, στην Ανατολική Ευρώπη, πολλά μέλη της νομενκλατούρας έχουν ήδη αναλάβει τις νέες ιδιωτικοποιημένες επιχειρήσεις, επαληθεύοντας τη παλιά πρόβλεψη του Τρότσκι ότι οι γραφειοκράτες μπορεί να μετατραπούν σε καπιταλιστές. Η νέα ελίτ που διαμορφώνεται επιδιώκει την δημιουργία ενός καινούριου συστήματος ελέγχου και προνομίων που θα στηρίζονται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αντί, όπως μέχρι χτες, στη κομματική εξουσία και τον γραφειοκρατικό έλεγχο. Έτσι, τα μέσα παραγωγής, αντί να περιέλθουν στα χέρια των ίδιων των παραγωγών, ή στις τοπικές κοινότητες, περιέρχονται γρήγορα στο ξένο κεφάλαιο και την αναδυόμενη νέα μπουρζουαζία των τέως γραφειοκρατών και των μαυραγοριτών, οι οποίοι είναι οι μόνοι που διαθέτουν τα αναγκαία για την ανάληψη τους κεφάλαια και διασυνδέσεις. Οι όροι άλλωστε που επέβαλαν οι διεθνείς καπιταλιστικοί οργανισμοί σκόπευαν, ακριβώς, στην ενίσχυση του φιλελεύθερου καπιταλισμού και τον αποκλεισμό οποιασδήποτε απόπειρας πορείας προς μια αυτοδιαχειριζόμενη παραγωγική δομή.

Οι προοπτικές για τις χώρες αυτές διαγράφονται ως εξής τη στιγμή αυτή. Το μέλλον των μικτών οικονομιών που ανατέλλουν στην ανατολική Ευρώπη θα κριθεί από το αν θα γίνει δυνατή η αναδόμηση μιας καπιταλιστικής οικονομίας ανάπτυξης, στη θέση της σοσιαλιστικής οικονομίας ανάπτυξης που μόλις κατέρρευσε. Η έκβαση του εγχειρήματος αυτού θα εξαρτηθεί βασικά από τρεις παράγοντες. Πρώτον, από το κατά πόσο θα επιτύχει η επιχειρούμενη σήμερα μετατόπιση παραγωγικών πόρων από τον τομέα παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών και οπλικών συστημάτων στο τομέα παραγωγής καταναλωτικών αγαθών. Δεύτερον, από το εαν θα πραγματοποιηθεί τελικά η (ακόμη προσδοκώμενη) μαζική εισροή δυτικού κεφαλαίου. Τρίτον, από το εαν θα αποκατασταθούν, έστω σε σημαντικά μικρότερο βαθμό από πριν, κάποιες εμπορικές ροές με τις άλλες ανατολικές χώρες, και τουλάχιστον με αυτές της τ. ΕΣΣΔ, που αντιμετωπίζουν παραπλήσιες καταστροφικές οικονομικές συνέπειες από την ολοκλήρωση της ενσωμάτωσης των οικονομιών τους στη παγκόσμια αγορά.

Στη περίπτωση που οι στόχοι αυτοί επιτευχθούν σε σημαντικό βαθμό, τότε, τα αρνητικά αποτελέσματα της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας (δραστική αύξηση της ανεργίας και της ανισότητας, υποβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών κ.λπ.) μπορεί να γίνουν ανεκτά από σημαντικά κοινωνικά στρώματα — προϋποτιθέμενου, βέβαια, ότι τα φαινόμενα αυτά δεν θα πάρουν μαζικές διαστάσεις. Οι πιθανότητες όμως να επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί και ιδιαίτερα οι δύο πρώτοι είναι μικρές, αν και για μερικές χώρες της Κεντρικής Ευρώπης οι πιθανότητες είναι σημαντικά μεγαλύτερες. Με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που επιβάλλονται σήμερα από τις δυτικές μητροπόλεις είναι σχεδόν βέβαιο ότι η ανυπαρξία των προϋποθέσεων ανάπτυξης μιας βιώσιμης ισχυρής εγχώριας βιομηχανίας θα οδηγήσει στη Λατινο-αμερικανοποίηση της ανατολικής Ευρώπης. Επίσης, η μαζική εισβολή δυτικού κεφαλαίου καθίσταται όλο και περισσότερο αμφίβολη εφόσον, στον ανταγωνισμό για τη προσέλκυση του, η Κίνα διαθέτει πολύ σημαντικότερα πλεονεκτήματα (χαμηλότεροι μισθοί, πολιτική σταθερότητα κ.λπ.). Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι οι πιο αναπτυγμένες μεν από τις χώρες αυτές (Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Πολωνία) θα καταλάβουν θέση στην ημι-περιφέρεια της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς, ενώ οι υπόλοιπες θ' αποτελέσουν την περιφέρεια της.

Ειδικότερα για τη Ρωσία, η σημερινή ολοκληρωτική ενσωμάτωση της στη παγκόσμια αγορά ολοκληρώνει, στη πραγματικότητα, μια διαδικασία που είχε αρχίσει ήδη από τον περασμένο αιώνα και διακόπηκε βίαια με την άνοδο του Μπολσεβίικου καθεστώτος στην εξουσία. Εκατό περίπου χρόνια πριν, ο Τσαρικός ρεφορμιστής Sergei Witte παραπονιόταν ότι η Ρωσία ήταν χώρα εξαγωγής πρώτων υλών και εισαγωγής τελικών αγαθών, ήταν δηλαδή μια χώρα στην καπιταλιστική περιφέρεια. Σήμερα, η χώρα επιστρέφει στη παλιά θέση της, τόσο όσον αφορά την παραγωγική δομή όσο και τη συνακόλουθη δομή του εμπορίου της.

Από τη μεριά της παραγωγής, η απαιτούμενη ανανέωση του μεταποιητικού τομέα, που θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις επιβίωσης στον ανταγωνισμό με τα δυτικά προϊόντα, θα έπρεπε να προέλθει είτε από τους μάνατζερς των δημοσίων επιχειρήσεων (με γενναία κρατική βοήθεια), είτε από το ιδιωτικό — εγχώριο και ξένο — κεφάλαιο. Η πρώτη, όμως, λύση αποκλείστηκε εξ αρχής από τους δυτικούς χρηματοδότες των μεταρρυθμίσεων. Οι διεθνείς οργανισμοί φρόντιζαν πάντα να εξασφαλίζουν ότι και το τελευταίο δολάριο βοήθειας στη Ρωσία θα ήταν «συνδεδεμένο» με τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς. Συγχρόνως, πίεζαν για την δραστική μείωση των ελλειμμάτων στα Ρωσικά δημόσια ταμεία και για την παράλληλη ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων, οι οποίες, με την κατακρήμνιση του Ρωσικού νομίσματος, πρόσφεραν ιδιαίτερα επικερδείς ευκαιρίες στο δυτικό κεφάλαιο. Εντούτοις, το δυτικό κεφάλαιο δεν έδειξε καμιά ιδιαίτερη προθυμία να επενδύσει στη Ρωσική μεταποίηση. Αντιθετα, το

μητροπολιτικό κεφάλαιο, όπως άλλωστε είναι η συνήθης πρακτική του στη περιφέρεια, στράφηκε στις επενδύσεις στους ιδιαίτερα επικερδείς — λόγω των πλούσιων φυσικών πηγών — τομείς ενέργειας (πετρέλαιο, γκάζι), ξυλείας και εξόρυξης πρώτων υλών. Το αποτέλεσμα είναι η συνεχής μείωση της παραγωγής και ιδιαίτερα της βιομηχανικής. Έτσι, το βιομηχανικό προϊόν παρουσιάζει καταστροφική πτώση κατά 50% τα τελευταία τρία χρόνια, δηλαδή πτώση ακόμα μεγαλύτερη και από αυτή που σημειώθηκε στις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια της «μεγάλης κρίσης», μετά το κραχ του 1929!

Απο τη μεριά του εμπορίου, η ολοκλήρωση της ενσωματώσης στη δυτική αγορά είχε συνέπεια την κατάρρευση των παραδοσιακών εμπορικών δεσμών με τις άλλες χώρες της Αν. Ευρώπης και τις τ. δημοκρατίες στη Σοβ. Ένωση. Σύμφωνα με τον Μ. Kaser, διακεκριμένο Σοβιετολόγο στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, το 1988, τον τελευταίο χρόνο Κεντρικού Πλάνου, το Ρωσικό εμπόριο με τις άλλες δημοκρατίες ήταν 4/5 του συνολικού εμπορίου και αντιπροσώπευε 27% του ΑΕΠ. Σήμερα, το εμπόριο με τις άλλες δημοκρατίες έχει καταρρεύσει και η Ρωσία εισάγει τελικά προϊόντα (βασικά, πολυτελή καταναλωτικά αγαθά για τη νέα ελίτ) και εξάγει πρώτες ύλες, όπως ακριβώς έκανε 100 χρόνια πριν. Στο μεταξύ, η Δύση μέσω των διεθνών οργανισμών, επιβάλλει όλο και αυστηρότερη «λιτότητα» για να «σταθεροποιήσει» την Ρωσική οικονομία στη νέα θέση της στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Το αποτέλεσμα των πολιτικών αυτών είναι ότι, σύμφωνα με το Ινστιτούτο Σατάλιν, το 80% του Ρωσικού πληθυσμού έχει υποστεί μια δραστική χειροτέρευση του επιπέδου ζωής και το 17% αντιμετωπίζει πρόβλημα επιβίωσης, ενώ η χώρα έχει εισέλθει σε μια ραγδαία διαδικασία Λατινοαμερικανοποίησης. Στο πολιτικό επίπεδο, το πιθανότερο «σενάριο» είναι μια μακρά περίοδος αστάθειας, με απρόβλεπτες συνέπειες, που δεν είναι απίθανο, μακροπρόθεσμα, να ξεκινήσουν διαδικασίες ενισχυτικές των ριζοσπαστικών τάσεων, ή — το πιθανότερο — ακραίων εθνικιστικών και φασιστικών τάσεων. Στο μεταξύ, η εισβολή του καταναλωτισμού και η αντικειμενική αδυναμία του καθεστώτος να ικανοποιήσει τις καταναλωτικές ανάγκες μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού οδηγούν στην έκρηξη της εγκληματικότητας, του αλκοολισμού, τα ναρκωτικά κ.λπ.

Εντούτοις, η τάση που ευνοείται σήμερα από την ανερχόμενη νέα ελίτ στη Ρωσία και τις άλλες ανατολικές χώρες, και υποστηρίζεται ενεργά από τις δυτικές χώρες, είναι η τάση της πολιτικής φιλελευθεροποίησης. Η τάση άλλωστε αυτή ενθαρρύνεται από τη Δύση σε ολόκληρη τη περιφέρεια και ημι-περιφέρεια, στην οποία τώρα ανήκουν και οι χώρες του τ. υπαρκτού σοσιαλισμού. Τα αυταρχικά καθεστώτα στη περιφέρεια επιζούσαν όσο υπήρχε το «άλλοθι της ανάπτυξης», όσο δηλαδή ήταν ακόμη πιστευτή η ιδεολογία της οικονομίας ανάπτυξης. Όταν όμως, τη προηγούμενη δεκαετία, άρχισε να

γίνεται πια φανερό ότι η «ανάπτυξη» που είχε σημειωθεί στις περιφερειακές χώρες είχε θεμελιωθεί σε εντελώς σαθρές βάσεις (κυρίως εξωτερικός δανεισμός), οι οποίες δεν μπορούσαν να στηρίξουν τη δημιουργία μιας οικονομίας ανάπτυξης κατά τα δυτικά πρότυπα, τότε «η δημοκρατία μετατράπηκε σε ένα τρόπο εξάπλωσης της υπευθυνότητας και μοιράσματος της αθλιότητας», κατά την εύστοχη παρατήρηση του B. Cumings.

Στη πραγματικότητα, δηλαδή, η «δημοκρατική συμμετοχή», που εισάγεται στη περιφέρεια και την ημι-περιφέρεια, είναι μια συμμετοχή μόνο στη μιζέρια. Η φιλελεύθερη ολιγαρχία, που αντικαθιστά τα αυταρχικά καθεστώτα, δεν μπορεί, από τη φύση της, να εξασφαλίσει τη πραγματική συμμετοχή των πολιτών στις αποφάσεις, αλλά απλώς τη μαζική τους απάθεια. Η απάθεια όμως αυτή εξασφαλίζεται σήμερα κατά τρόπο πολύ πιο εκλεπτυσμένο, σε σχέση με την ωμή βία ενός αστυνομικού καθεστώτος Σταλινικού τύπου ή τύπου Πινোসέτ, τα οποία, εξ αντικειμένου, δεν ήταν σε θέση να δημιουργήσουν στον πολίτη την ψευδαίσθηση της συμμετοχής. Ο μέσος πολίτης καλείται κάθε 4-5 χρόνια να κάνει επιλογή των αφεντικών του, περιστασιακά αναμιγνύεται σε ομάδες πίεσης και σπάνια ανέρχεται και στην ίδια την ελίτ, ενώ «γενικά είναι — και αναμένεται να είναι — σχετικά απαθής, αφού η υγεία του ίδιου του συστήματος εξαρτάται από την απάθεια του». Το κρίσιμο, όμως, πρόβλημα που γεννά η μεταφύτευση της φιλελεύθερης ολιγαρχίας στη περιφέρεια είναι ότι ενώ το αντίστοιχο της στη Δύση θεμελιώνεται στην βάση της «κοινωνίας των δυο τρίτων», η περιφερειακή φιλελεύθερη ολιγαρχία δεν έχει καμιά πιθανότητα, στο προσεχές μέλλον, ν' αποκτήσει παρόμοια βάση που θα στήριζε την θεσμισμένη απάθεια.

Από τη σοσιαλδημοκρατία στον σοσιαφιλελευθερισμό

Δεν είναι, όμως, μόνο η ακραία μορφή σοσιαλιστικού κρατισμού, με τη μορφή του «υπαρκτού», που κατέρρευσε σήμερα. Παρά τα φληναφήματα πολλών σοσιαλδημοκρατών ότι η αποσύνθεση του «υπαρκτού» δικαίωσε την ηπιότερη μορφή σοσιαλιστικού κρατισμού, τη σοσιαλδημοκρατία, στη πραγματικότητα, η κατάρρευση της τελευταίας είναι εξίσου σημαντική. Και αυτό, γιατί το βασικό χαρακτηριστικό της νεο-φιλελεύθερης συναίνεσης (της συναίνεσης δηλαδή που διακρίνει την σημερινή οικονομική πολιτική τόσο των νεοφιλελεύθερων όσο και των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων) είναι η δραστική μεταβολή του περιεχομένου της σοσιαλδημοκρατίας, δηλαδή η ριζική συρρίκνωση όχι τόσο του κρατισμού γενικά (που εξακολουθεί να εκδηλώνεται έντονος σε σχέση με την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας), αλλά, κυρίως, του σοσιαλιστικού κρατισμού.

Έτσι, οι θεμελιακές δομές της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης διακρίνονται προπαντός από την ελαχιστοποίηση του σοσιαλδημοκρατικού κρατικού παρεμβατισμού που χαρακτήριζε την μεταπολεμική περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '70. Ο παρεμβατισμός αυτός είχε στόχους του, πρώτον, την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης, δεύτερον, την δημιουργία ενός περιεκτικού κράτους-πρόνοιας και, τρίτον, τη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, στην οποία θα οδηγούσε η εισαγωγή ενός προοδευτικού συστήματος φορολογίας που θα χρηματοδοτούσε το κράτος-πρόνοιας. Ο συνδυασμός των παραπάνω στόχων είχε αποτέλεσμα την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατώτερων εισοδηματικών στρωμάτων, δημιουργώντας την εικόνα της κοινωνίας του «ενός έθνους». Η κοινωνία αυτή, στο ιδεολογικό επίπεδο, βάσιμα μπορούσε ν' αντιπαρατάξει στον υπαρκτό σοσιαλισμό ένα υπαρκτό καπιταλισμό που εξασφάλιζε κάποιες εγγυήσεις κοινωνικής δικαιοσύνης, χωρίς να θυσιάζει κάθε έννοια ατομικής ελευθερίας.

Όμως, ο παραπάνω τύπος υπαρκτού καπιταλισμού — αντίθετα από αυτά που υποστηρίζουν τέως Μαρξιστές διανοούμενοι που όψιμα προσχώρησαν στην σοσιαλδημοκρατία — ή δεν υπάρχει πια (Αγγλία, ΗΠΑ) ή εξαφανίζεται ταχύτατα (από τη Γερμανία μέχρι τη Σουηδία). Η κοινωνία του «ενός έθνους» αντικαθίσταται από την «κοινωνία των δυο τρίτων», στην οποία οδηγεί η εγκατάλειψη της κρατικής δέσμευσης για την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης και η συνακόλουθη έκρηξη της ανεργίας και της φτώχειας, καθώς και το ξεδόντιασμα του κράτους-πρόνοιας.

Έτσι, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, αντί να προσπαθούν πια να επιφέρουν δραστικές μεταρρυθμίσεις στη δομή της οικονομίας της αγοράς, όπως στο παρελθόν, απλώς αλλάζουν την ιδεολογία τους. Τα σημερινά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν έχουν σχεδόν καμιά σχέση με τα παραδοσιακά σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της περιόδου 1950-μέσα δεκαετίας 1970, γι' αυτό και ο ορθότερος όρος που θα απέδιδε την σημερινή μορφή τους είναι «σοσιαλφιλελευθερισμός», αντί για σοσιαλδημοκρατία. Η ριζική αυτή αλλαγή του περιεχομένου της σοσιαλδημοκρατίας οφείλεται σε ουσιαστικές δομικές αλλαγές της οικονομίας της αγοράς, οι οποίες δεν επιτρέπουν πια το επίπεδο κρατισμού στο οποίο ανθούσε η παλιά σοσιαλδημοκρατία.

Πιο συγκεκριμένα, ο σημερινός βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς σημαίνει ότι η οικονομική ανάπτυξη στηρίζεται, σε πολύ σημαντικότερο βαθμό από πριν, στην ανταγωνιστικότητα, τις συνθήκες δηλαδή προσφοράς, οι οποίες είναι καθοριστικές για την επέκταση των εξαγωγών που σήμερα στηρίζουν την οικονομία ανάπτυξης. Αντίθετα, στη περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, η οικονομική ανάπτυξη στηριζόταν βασικά στις συνθήκες εσωτερικής ζήτησης και, στο πλαίσιο αυτό, ο δημόσιος τομέας έπαιζε σημαντικό ρόλο σε σχέση με τον στόχο της τόνωσης της

εσωτερικής κατανάλωσης. Μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού ήταν οι κυβερνητικές δαπάνες και επενδύσεις, που απαιτούσε η ικανοποίηση των στόχων του σοσιαλδημοκρατικού παρεμβατισμού τους οποίους ανάφερα παραπάνω, καθώς και η οικονομική δραστηριότητα του εθνικοποιημένου τμήματος της οικονομίας. Η απαραίτητη όμως προϋπόθεση για να λειτουργεί το σοσιαλδημοκρατικό σύστημα ήταν ο σχετικά χαμηλός βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας, ο οποίος ήταν συμβατός με το θεσμικό πλαίσιο της σχετικής προστασίας της εσωτερικής αγοράς (εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας). Και είναι ακριβώς η δραστική μεταβολή του θεσμικού αυτού πλαισίου τα τελευταία χρόνια, που έκανε πια αδύνατη τη συνέχιση της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας.

Όμως, η διεθνοποίηση της οικονομίας δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα «αντικειμενικών» παραγόντων (δραστηριότητα πολυεθνικών και επέκταση διεθνούς εμπορίου), στο πλαίσιο της δυναμικής του συστήματος της οικονομίας της αγοράς. Είναι, επίσης, αποτέλεσμα «υποκειμενικών» παραγόντων, δηλαδή εσκεμμένων πολιτικών αποφάσεων στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης, όπως η απορρύθμιση και απελευθέρωση των αγορών. Έτσι, η μεν προστασία της εσωτερικής αγοράς εμπορευμάτων ήδη έχει εξαφανιστεί στο εσωτερικό των οικονομικών μπλοκ (ΕΟΚ, NAFTA) και σύντομα, με την εφαρμογή της νέας συμφωνίας GATT, θα έχει σχεδόν εξαφανιστεί παγκόσμια. Η δε αγορά κεφαλαίου έχει ήδη παγκοσμιοποιηθεί, μετά την κατάργηση των ελέγχων και περιορισμών στη μετακίνηση κεφαλαίου. Η συνέπεια είναι ότι η παγκόσμια αγορά κεφαλαίου σήμερα παίζει ασύγκριτα πιο σημαντικό ρόλο από την αγορά εμπορευμάτων, τόσο όσον αφορά το «ποσοτικό» βάρος της, όσο και — το κυριότερο — σε σχέση με τον ρόλο του κράτους στην άσκηση «εθνικής» οικονομικής πολιτικής.

Όσον αφορά το ποσοτικό στοιχείο, είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι η αξία του παγκόσμιου εμπορίου για ολόκληρο το 1993 αντιπροσώπευε τον τζίρο μόνο δύο περιόδου εβδομάδων της παγκόσμιας αγοράς συναλλάγματος! Τέλος, η επίδραση των αγορών κεφαλαίου στην οικονομική πολιτική είναι αποφασιστική. Τη στιγμή που, για παράδειγμα, μια κυβέρνηση θ' αποπειράτο να εφαρμόσει μία σοσιαλδημοκρατική πολιτική του παλιού τύπου, π.χ. να προσπαθήσει να μειώσει την ανεργία μέσω της αύξησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, ή να αυξήσει τις κοινωνικές δαπάνες για να βελτιώσει την υγεία και την εκπαίδευση, το νόμισμα της αντίστοιχης χώρας θα βρισκόταν κάτω από άμεση και αφόρητη επίθεση στις διεθνείς χρηματαγορές. Και αυτό θα υποχρέωνε την «αιρετική» κυβέρνηση να ανακρούσει αμέσως πρύμναν, για να μην αντιμετωπίσει την κατάρρευση του νομίσματος της και τον εξοστρακισμό της από τις διεθνείς αγορές κεφαλαίου.

Η αντικατάσταση επομένως της σοσιαλδημοκρατίας από τον σοσιαλ-φιλελευθερισμό δεν είναι ούτε τυχαία ούτε παροδική, όπως προσποιούνται οι σημερινοί αυτο-αποκαλούμενοι σοσιαλδημοκράτες. Η πολιτική της συνεχούς περικοπής των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, της δραστηκής μείωσης των κοινωνικών εξόδων, του ξηλώματος του κράτους-πρόνοιας και της εγκατάλειψης της δέσμευσης για την πλήρη απασχόληση, δεν είναι πια αντικείμενο επιλογής, αλλά επιβάλλεται στους σοσιαλφιλελεύθερους από την σημερινή ηγεμονία των αγορών κεφαλαίου. Στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, η ανάπτυξη δεν είναι πια δυνατή παρά μόνο με τη συνεχή βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, πράγμα που συνεπάγεται την ανάγκη εφαρμογής της παραπάνω πολιτικής. Έτσι οι σοσιαλφιλελεύθεροι, όντας δεσμευμένοι στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, απλώς προσπαθούν να δώσουν κάποια «κοινωνική διάσταση» στις διαδικασίες αυτές.

Η σημερινή λοιπόν καθίζηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων δεν είναι συμπτωματική αλλά εκφράζει το βασικό γεγονός ότι οι διαφορές μεταξύ νεοφιλελεύθερων και σοσιαλφιλελεύθερων είναι πια άκρως δυσδιάκριτες. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι ήδη έχουμε εισέλθει σε μια νέα περίοδο «άγριου καπιταλισμού». Η ίδια δε ιστορία επαναλαμβάνεται παντού. Από την Αυστραλία, όπου το Εργατικό κόμμα ακολουθεί με ζήλο την πολιτική ιδιωτικοποιήσεων και περικοπής των ελλειμμάτων, μέχρι τη Σουηδία όπου οι σοσιαλδημοκράτες, πριν να χάσουν την εξουσία το 1991, είχαν ήδη αρχίσει το ξήλωμα του συστήματος απασχόλησης και πρόνοιας που αποτελούσε πρότυπο για τους ανά τον κόσμο σοσιαλδημοκράτες.

Ας σταθούμε όμως λίγο στη περίπτωση της Σουηδίας, που μέχρι πριν λίγα χρόνια αποτελούσε το πρότυπο των ανά τη γη σοσιαλδημοκρατών, η οποία δείχνει ανάγλυφα τα αίτια της κατάρρευσης της σοσιαλδημοκρατίας. Το 1990, η κεντρική τράπεζα της Σουηδίας αποδεσμεύθηκε από το στοχο της πλήρους απασχόλησης και η κορώνα υποχρεώθηκε ν' ακολουθεί το ECU. Ο πληθωρισμός αντικατέστησε την ανεργία ως ο κύριος οικονομικός στόχος, εφόσον η ανταγωνιστικότητα αναγνωρίστηκε ότι έπαιζε πρωταρχικό ρόλο στην ανάπτυξη. Πολύ πριν εγκαταλειφθεί, όμως, ο στόχος της πλήρους απασχόλησης, είχαν ήδη ξηλωθεί τα θεσμικά μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού. Έτσι, το θεσμικό πλαίσιο είχε ήδη αρχίσει ν' αλλάζει από τη δεκαετία του '80 και συγκεκριμένα το 1985, όταν η κεντρική τράπεζα κατήργησε τους ελέγχους πάνω στις τράπεζες, αρχίζοντας μια διαδικασία απορρύθμισης των αγορών, αντίστοιχη της διαδικασίας που ακολουθούσαν οι χώρες της ΕΟΚ. Η συνέπεια ήταν ότι το βάρος για τον έλεγχο του πληθωρισμού έπεσε ολοκληρωτικά στα συνδικάτα, τα οποία, όμως, βρέθηκαν σε αδυναμία να πιέσουν τη βάση τους για χαμηλούς μισθούς, τη στιγμή που ο πληθωρισμός φούντωνε, σαν αποτέλεσμα της ανεξέλεγκτης τραπεζικής δημιουργίας χρήματος.

Όπως τονίζει ένας μελετητής του Σουηδικού φαινομένου, η απορρύθμιση αυτή ήταν η βασική αιτία που κατέστρεψε οικονομικά το Σουηδικό μοντέλο. Όταν, στη δεκαετία του '30, η Σουηδία εγκατέστησε το κρατικιστικό μοντέλο, υπήρχε ένα εντελώς διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο κανονισμών και ρυθμίσεων για τη κίνηση κεφαλαίου με άλλες χώρες, καθώς και για την εσωτερική κίνηση κεφαλαίου (τραπεζικός δανεισμός κ.λπ.). Έτσι, τα πανίσχυρα Σουηδικά συνδικάτα εξασφάλιζαν «λογικές» αυξήσεις μισθών σε ένα όμως θεσμικό πλαίσιο όπου οι τράπεζες ήταν αυστηρά ελεγχόμενες, η κίνηση συναλλάγματος ήταν απόλυτα ελεγχόμενη και η κυβέρνηση είχε δεσμευθεί να κρατά το ύψος της εσωτερικής ζήτησης σε υψηλά επίπεδα, σε συνεργασία με την κεντρική τράπεζα, η οποία ήταν υποχρεωμένη να παίρνει μέτρα που θα εξασφάλιζαν πλήρη απασχόληση. Σήμερα, όμως, η απορύθμιση των χρηματαγορών σημαίνει ότι οποιαδήποτε προσπάθεια στήριξης της ανάπτυξης στις κυβερνητικές δαπάνες και τα δημόσια ελλείμματα είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, γιατί οδηγεί σε κερδοσκοπικές μετακινήσεις κεφαλαίου και αστάθεια του νομίσματος. Έτσι, το Σουηδικό μοντέλο της σοσιαλδημοκρατίας πνέει σήμερα τα λούστια.

Που, όμως, στηρίζεται η σοσιαφιλελεύθερη αντίληψη; Η βασική θεωρητική θεμελίωση πίσω από τον σοσιαλ-φιλελευθερισμό είναι η «νέα» θεωρία που υποστηρίζουν τ. Μαρξιστές ότι η σημερινή κοινωνία δεν έχει πια κάθετες δομές! Έτσι, οι τ. μαρξιστές και νυν σοσιαλ-φιλελεύθεροι, έχοντας εγκαταλείψει την πράγματι ξεπερασμένη μαρξιστική ταξική ανάλυση, φθάνουν να υποστηρίζουν ότι σήμερα ζούμε σε μια κοινωνία ισότητας, όπου δεν υπάρχουν ελίτ οι οποίες ελέγχουν τις βασικές κοινωνικές διαδικασίες (οικονομική, πολιτική, πληροφόρηση κ.λπ.), ούτε ιεραρχικές δομές και όπου η κυβέρνηση αποτελεί απλώς άλλη μια οργανωμένη κοινωνική ομάδα που ακολουθεί τα δικά της στενά κομματικά συμφέροντα! Οι σοσιαφιλελεύθεροι διανοούμενοι, παίρνοντας δεδομένο το θεσμικό πλαίσιο, που άρχισε να δημιουργεί ήδη από τη προηγούμενη δεκαετία ο νεοφιλελευθερισμός, και κυρίως τη δραστική ενίσχυση των δυνάμεων της αγοράς και του ανταγωνισμού σε βάρος του κοινωνικού ελέγχου της οικονομίας, προβάλλουν θέσεις με «αριστερό» επικάλυμμα, χάριν του «εκσυγχρονισμού» της αριστεράς, που ελάχιστα διαφέρουν — στην ουσία τους — από τις αμιγείς νεοφιλελεύθερες θέσεις.

Έτσι, απορρίπτουν κατ' αρχήν την ανάγκη κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής για τη σοσιαλιστική μεταμόρφωση της κοινωνίας, που αποτελούσε θεμελιακό στοιχείο του μαρξισμού και του σοσιαλισμού γενικότερα, με το επιχείρημα ότι «αυτό που έχει πρωταρχική σημασία δεν είναι το καθεστώς της ιδιοκτησίας, αλλά η ποιότητα του ελέγχου που ασκείται από το κράτος (...) κατά τέτοιο τρόπο που να εξασφαλίζεται και η ποιότητα των υπηρεσιών και οι χαμηλές τιμές». Με αυτό τον τρόπο, το γεγονός ότι κανένας κρατικός έλεγχος, οσοδήποτε «έξυπνος», δεν μπορεί να συγκρούεται με τις

Βασικές αρχές λειτουργίας της αγοράς και τη δυναμική του ανταγωνισμού παρακάμπτεται για χάρη της κομφορμιστικής υιοθέτησης του νεοφιλελεύθερου θεσμικού πλαισίου.

Κανένας, όμως, κρατικός έλεγχος δεν μπορεί να υποχρεώσει, για παράδειγμα, μια ιδιωτική εταιρεία κοινής ωφελείας να μην διακόπτει την παροχή των υπηρεσιών της σε όσους δεν μπορούν να πληρώνουν (όπως κάνουν οι Αγγλικές εταιρείες νερού με αποτέλεσμα την επανεμφάνιση επιδημιών που είχαν εξαφανιστεί πριν από ένα αιώνα). Ακόμη, ενώ ο αποκλειστικός κοινωνικός έλεγχος των επιχειρήσεων κοινής ωφελείας θα μπορούσε να εξασφαλίσει την επανεπένδυση ολόκληρου του πλεονάσματος σε νέες τεχνολογίες που θα εξασφάλιζαν τον εκσυγχρονισμό, στη περίπτωση των ιδιωτικοποιημένων επιχειρήσεων ξεκινάμε με δεδομένο ότι σημαντικό τμήμα του πλεονάσματος κατευθύνεται στις τσέπες των ιδιοκτητών για να ενισχύσει την πολυτελή κατανάλωση τους. Τέλος, κανένας κρατικός έλεγχος δεν μπορεί να υποχρεώσει τους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων που καλύπτουν βασικές ανάγκες να διαθέτουν τις υπηρεσίες τους σε τιμές ανεκτές για τους χιλιάδες άνεργους, χαμηλόμισθους κ.λπ. που δημιουργεί το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο. Στη πραγματικότητα, όπως δείχνει η Αγγλική εμπειρία, ο κρατικός έλεγχος δεν μπορεί να εξασφαλίσει ούτε καν τους στόχους για τους οποίους μιλούν οι σοσιαφιλελεύθεροι και, ιδιαίτερα, τις χαμηλές τιμές — για λόγους που έχουν σχέση με την ίδια τη λογική της αγοράς.

Στην ίδια λογική, οι σοσιαφιλελεύθεροι απαρνούν τον καθολικό χαρακτήρα των υπηρεσιών του κράτους-πρόνοιας υποστηρίζοντας ότι η κρίση του συστήματος, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται στην αρχή της καθολικότητας, δηλ. στο ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες παρέχονται σε όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από εισόδημα και ανάγκη. Η θέση μάλιστα αυτή υποστηρίζεται από τους σοσιαφιλελεύθερους και με το επιχείρημα της κοινωνικής δικαιοσύνης! Το καθολικό σύστημα, ισχυρίζονται, ενισχύει τις κοινωνικές ανισότητες γιατί οι μεσαίες τάξεις έχουν τη δυνατότητα να επωφελούνται περισσότερο από τις κοινωνικές υπηρεσίες στην εκπαίδευση, την υγεία, την ασφάλιση κ.λπ. σε σχέση με τους οικονομικά ασθενέστερους που πράγματι έχουν ανάγκη των υπηρεσιών αυτών. Σύμφωνα με την ίδια άποψη, η ανισότητα του συστήματος ενισχύεται από το γεγονός ότι οι πιο εύποροι διαθέτουν και περισσότερους τρόπους να αποφεύγουν την άμεση φορολογία που χρηματοδοτεί τις υπηρεσίες αυτές. Και είναι, πράγματι αλήθεια ότι η φοροδιαφυγή ευδοκίμει μεταξύ των ευπόρων. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν τρόποι δραστικής φορολόγησης των πλουσίων με βάση όχι τόσο το εισόδημα τους, που πράγματι εύκολα μπορούν ν' αποκρύψουν, αλλά την πολυτελή κατανάλωση και την ίδια τη περιουσία τους.

Όσον αφορά το επιχείρημα ότι οι μεσαίες τάξεις διεκδικούν καλύτερα τις κοινωνικές παροχές, αυτός ακριβώς είναι ο βασικός λόγος για τον οποίο η κατάργηση της καθολικότητας του κράτους-πρόνοιας θα οδηγούσε σε ένα είδος ασφαλιστικού δικτύου για τους άπορους με καθαρά «φιλανθρωπικό» χαρακτήρα, όπως ακριβώς συνέβαινε στις αρχές του αιώνα σε αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες. Γιατί οι διαφοροί έμμεσοι τρόποι κατάργησης της καθολικότητας που θα υποχρέωναν τις εύπορες τάξεις ν' αναγκάζονται να επιστρέφουν την αξία των κοινωνικών υπηρεσιών που παρέχει σε αυτές το κράτος, θα είχαν μοναδική συνέπεια την δημιουργία ενός επιπρόσθετου κινήτρου για ν' αποτραβηχθούν τα μεσαία στρώματα από την κοινωνική κάλυψη των βασικών αναγκών υπέρ της ιδιωτικής κάλυψης τους και να πιέσουν τους επαγγελματίες πολιτικούς για την παραπέρα υποβάθμιση της ποιότητας των κοινωνικών υπηρεσιών. Είναι λοιπόν φανερό ότι ένα σύστημα σαν κι αυτό που προτείνουν οι Ευρωπαίοι σοσιαφιλελεύθεροι θα κατέληγε εύκολα σε ένα σύστημα παρόμοιο με το αμερικανικό σύστημα υγείας και εκπαίδευσης το οποίο, ως γνωστόν, είναι από τα πιο κοινωνικά άδικα στον κόσμο. Ο μόνος τρόπος για να μην κατέληγε η κατάργηση της καθολικότητας σε ένα παρόμοιο σύστημα θα ήταν η παράλληλη κατάργηση της παροχής αντίστοιχων υπηρεσιών από τον ιδιωτικό τομέα — πράγμα, βέβαια, αδύνατο στη σημερινή νεοφιλελεύθερη συναίνεση.

Ο μύθος, επομένως, της έκρηξης των κοινωνικών δαπανών καλλιεργείται γι' άλλους λόγους και όχι εξαιτίας της δήθεν κρίσης χρηματοδότησης του κράτους πρόνοιας, εφόσον η επαρκής ή μη χρηματοδότηση είναι θέμα πολιτικής και κοινωνικής επιλογής. Ο πραγματικός λόγος πίσω από τη σχετική φιλολογία είναι ότι, στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας της αγοράς, όσο ψηλότερος είναι ο «κοινωνικός μισθός» μιας χώρας τόσο μικρότερη η ανταγωνιστικότητα της. Για τις χώρες μάλιστα στην ΕΟΚ, όπου ο κοινωνικός μισθός παραδοσιακά ήταν — και ακόμη είναι — σημαντικά υψηλότερος από τις χώρες στα ανταγωνιστικά οικονομικά μπλοκ (Βορειοαμερικανικό, Άπω Ανατολή) το πρόβλημα, στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο, είναι κρίσιμο.

Μολονότι βέβαια η καθολική παροχή των υπηρεσιών αυτών δεν εξαφανίζει τις ανισότητες, οι οποίες άλλωστε οφείλονται στην ίδια την οικονομία της αγοράς, εντούτοις, η καθολικότητα, στο σημερινό θεσμικό πλαίσιο (που δεν αμφισβητείται από τους σοσιαλδημοκράτες), βοηθά στην αποτροπή της δημιουργίας ενός δυαδικού συστήματος. Δηλαδή, ενός συστήματος όπου οι σχετικές ανάγκες σημαντικού τμήματος του πληθυσμού (αν όχι της πλειοψηφίας) υπο-καλύπτονται από ένα υποβαθμισμένο «ασφαλιστικό δίκτυο», ενώ οι ανάγκες των υπόλοιπων υπερ-καλύπτονται από τους ιδιωτικούς φορείς.

Εντούτοις, η πραγματική επιλογή δεν είναι μεταξύ ενός νεοφιλελεύθερου συστήματος άμεσης κατάργησης της καθολικότητας (μη καθολικές παροχές) και ενός σοσιαφιλελεύθερου συστήματος έμμεσης κατάργησης της (εξαναγκασμός των ευπόρων στην — μέσω της φορολογίας — επιστροφή της αξίας των κοινωνικών υπηρεσιών που κατανάλωσαν). Και αυτό, γιατί και τα δύο συστήματα ενισχύουν την εξάρτηση των πολιτών, όσον αφορά την κάλυψη βασικών τους αναγκών, από το κράτος ή/και την αγορά. Η πραγματική, επομένως, επιλογή είναι μεταξύ του παρόντος συστήματος κοινωνικών υπηρεσιών που ενισχύει την εξάρτηση του πολίτη από το κράτος/αγορά και ενός εναλλακτικού κοινοτικού συστήματος που θα ενίσχυε την αυτοδυναμία του πολίτη και τον έλεγχο του συστήματος από τους ίδιους τους πολίτες, μέσα από τις κοινότητες τους.

Η κατάρρευση της Ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας

Η τύχη της σοσιαλδημοκρατίας στο λίκνο της, την Ευρώπη, είναι ενδεικτική της αποτυχίας του σοσιαλιστικού κρατισμού στην ηπιότερη μορφή του. Η αντικατάσταση της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών από τη σημερινή νεοφιλελεύθερη συναίνεση διαφαίνεται καθαρά στη πορεία της ΕΟΚ, η οποία, μέχρι το τέλος του αιώνα, είναι πιθανόν να περιλαμβάνει σχεδόν όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη.

Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής αγοράς, διαδικασία που είχε αρχίσει ήδη από τη δεκαετία του '50 με τη συνθήκη της Ρώμης, επιταχύνθηκε τα τελευταία χρόνια με την συμφωνία για την Ενιαία Αγορά, που τέθηκε σε ισχύ το 1993, και τη συνθήκη του Μάαστριχτ, που διαδέχθηκε τη συνθήκη της Ρώμης. Η επιτάχυνση της διαδικασίας ολοκλήρωσης κρίθηκε αναγκαία στο πλαίσιο της εντεινόμενης διεθνοποίησης της οικονομίας της αγοράς και του οξυνόμενου ανταγωνισμού με τα δύο άλλα μπλοκ του διεθνούς κεφαλαίου, δηλαδή το Αμερικανικό και το Γαπωνέζικο. Μόνο μια αγορά με ηπειρωτικές διαστάσεις, υποστήριζαν οι υποστηρικτές της ενοποίησης, μπορεί να διαθέτει την ασφάλεια και τις οικονομίες κλίμακας που είναι αναγκαίες για να επιβιώσει το Ευρωπαϊκό κεφάλαιο στην υπερ-ανταγωνιστική παγκόσμια αγορά του 21ου αιώνα που ανατέλλει. Και πράγματι, στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, το οικονομικό άνοιγμα μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών και αυτών στα άλλα οικονομικά μπλοκ (κυρίως των χωρών στο υπό διαμόρφωση Ιαπωνικό μπλοκ, δηλαδή Ιαπωνία, Κορέα, Ταϊβάν, Χονκ-Κόνγκ, Σιγκαπούρη) διευρύνθηκε σημαντικά. Η οικονομική αυτή αποτυχία της Κοινότητας είναι το αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η ανταγωνιστικότητα των εμπορευμάτων της αυξάνεται με σημαντικά αργότερους ρυθμούς σε σχέση με τα ανταγωνιστικά μπλοκ.

Η μορφή που πήρε η ολοκλήρωση της ενιαίας αγοράς εξέφρασε με ποικίλους τρόπους την επικράτηση της νεο-φιλελεύθερης τάσης. Τελείως διαφορετική για παράδειγμα εικόνα της ολοκλήρωσης έδινε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1979, όταν, ουσιαστικά, πρόβλεπε «ενδεικτικό σχεδιασμό» σε πανευρωπαϊκό επίπεδο. Και αυτή ήταν και η ουσία της σοσιαλδημοκρατικής πρότασης που εξέφραζε την (τότε καταρρέουσα) σοσιαλδημοκρατική συναίνεση: ένα είδος διεθνοποιημένου Κεϋνσιανισμού (δηλαδή Κοινοτικού παρεμβατισμού στον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας) που αναπόφευκτα θα έπρεπε να αντικαταστήσει τον εθνικό Κεϋνσιανισμό. Αναπόφευκτα, γιατί η Κευνσιανή στρατηγική είναι ανεφάρμοστη σε στενά εθνικά πλαίσια, όταν επικρατούν συνθήκες ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίου και εργασίας.

Ο καταποντισμός, όμως, της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, που άρχισε με την άθνηση του νεοφιλελεύθερου ρεύματος στη προηγούμενη δεκαετία, παραμέρισε και τις σχετικές προτάσεις για μια Ευρωπαϊκή Κευνσιανή στρατηγική. Η Ευρω-αριστερά, μάλιστα, πάντα δέσμια του θεωρητικού δογματισμού της, προσπαθεί για άλλη μια φορά να εξηγήσει (με καινούριες «Γενικές Θεωρίες» και αναφορές σε «αντικειμενικούς» παράγοντες) ότι εκσυγχρονισμός και «Πρόοδος» σήμερα σημαίνουν εγκατάλειψη μιας παρόμοιας Κευνσιανής στρατηγικής, η οποία δήθεν συνδέεται με ένα προηγούμενο ιστορικά μοντέλο συσσώρευσης κεφαλαίου (Φορντισμός).

Έτσι, η τάση που επεκράτησε μέσα στη Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήταν αυτή που έκανε συνώνυμη την οικονομική ενοποίηση με την ριζική συρρίκνωση του εθνικού ελέγχου πάνω στην οικονομική δραστηριότητα, χωρίς όμως τη παράλληλη εγκαθίδρυση ενός υπερεθνικού ελέγχου (πέρα από τον νομισματικό έλεγχο). Η απελευθέρωση της αγοράς κεφαλαίου, δηλαδή η άνετη και χωρίς περιορισμούς διακίνηση κεφαλαίου από χώρα σε χώρα, ήταν βασική προϋπόθεση στη διαδικασία αυτή. Γι' αυτό και η κατάργηση όλων των συναλλαγματικών ελέγχων θεωρήθηκε πάντα ως προϋπόθεση της «ενιαίας Ευρωπαϊκής αγοράς του 1993» και ήδη, από το 1986, είχε αρχίσει η διαδικασία άρσης όλων των περιορισμών στη διακίνηση κεφαλαίου. Η εκτελεστική εξουσία στη Κοινότητα, στο μεταβατικό αυτό στάδιο πριν τη πιθανή δημιουργία ενός ομοσπονδιακού υπερ-κράτους στο τέλος του αιώνα, περιορίζεται στον ρόλο της δημιουργίας ενός ομοιογενούς θεσμικού πλαισίου που επιτρέπει την απρόσκοπτη επιχειρηματική δραστηριότητα, με την παράλληλη εξασφάλιση κάποιων ελάχιστων εγγυήσεων (όσων επιτρέπουν οι συναινετικές διαδικασίες) για τη προστασία του περιβάλλοντος και του κοινωνικού χώρου.

Η κύρια νεο-φιλελεύθερη υπόθεση στην οποία στηρίχθηκε η συμφωνία για την ενιαία αγορά ήταν ότι οι οικονομίες της Κοινότητας έπασχαν από έλλειψη «διαρθρωτικής προσαρμογής», δηλαδή από διαρθρωτικές ατέλειες που οφείλονταν σε ακαμψίες του

μηχανισμού της αγοράς και εμπόδια στον ελεύθερο ανταγωνισμό. Τέτοιες ακαμψίες και εμπόδια που αναφέρονται ρητά στην Έκθεση Gecchini, στην οποία στηρίζεται η επίσημη ιδεολογία της ενιαίας αγοράς, αποτελούν τα διάφορα νομικά, δασμολογικά και τεχνικά εμπόδια που εμποδίζουν τη ροή εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας. Τα πιο ουσιαστικά, όμως, εμπόδια στην οικονομία της αγοράς είναι αυτά που δεν αναφέρονται ρητά στην Έκθεση, αλλά συνάγονται εξ αντιδιαστολής από το όλο πνεύμα της και την έμφαση που δίνει στον ανταγωνισμό. Πρόκειται για τα θεσμικά εμπόδια στον ελεύθερο ανταγωνισμό που είχε εισαγάγει η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, η οποία χαρακτήριζε την μεταπολεμική περίοδο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70. Την εξουδετέρωση των εμποδίων αυτών, την οποία άρχισε η συμφωνία για την Ενιαία Αγορά, ανέλαβε να ολοκληρώσει η συνθήκη του Μάαστριχτ που διαδέχθηκε τη συνθήκη της Ρώμης.

Τέτοια θεσμικά εμπόδια ήταν ο Κευνσιανός Κρατικός παρεμβατισμός για την εξασφάλιση πλήρους απασχόλησης, το υπερμεγέθες Κράτος-Πρόνοιας (που οδηγούσε είτε σε ελλείμματα, είτε σε υψηλούς φορολογικούς συντελεστές οι οποίοι λειτουργούσαν σαν αντι-κίνητρα στην επιχειρηματική δραστηριότητα), οι «περιοριστικές πρακτικές» των συνδικάτων, καθώς και οι δημόσιες επιχειρήσεις — που δεν κινούνται αποκλειστικά με βάση τα μικρο-οικονομικά κριτήρια της αύξησης της αποτελεσματικότητας. Τα εμπόδια αυτά, όσο ο βαθμός διεθνοποίησης της οικονομίας ήταν σχετικά μικρός, δεν είχαν σημαντική αρνητική επιρροή στην οικονομική ανάπτυξη. Όταν, όμως, η διευρυνόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας και κυρίως η διογκούμενη κινητικότητα του κεφαλαίου, που είχε αρχίσει να σημειώνεται ακόμη και πριν την απελευθέρωση των αγορών (αγορά Ευρω-δολλαρίων κ.λπ.) έκανε ασύμβατη την άσκηση εθνικής μακρο-οικονομικής πολιτικής κατά τα Κευνσιανά πρότυπα, τότε, η κρίση στασιμοπληθωρισμού που επακολούθησε οδήγησε στην τελική κατάρρευση της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης.

Τα εμπόδια αυτά εκδηλώνονται στο οικονομικό επίπεδο με διόγκωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους, εκτός από την αύξηση του πληθωρισμού. Γι' αυτό και οι στόχοι του Μάαστριχτ καθορίζονται με βάση την μείωση αυτών ακριβώς των οικονομικών μεγεθών. Σε συνέπεια με τη λογική αυτή, τα μόνα οικονομικά κριτήρια που αναφέρει το άρθρο 3Α της Συνθήκης είναι οι σταθερές τιμές, τα υγιή δημοσιονομικά και το βιώσιμο ισοζύγιο πληρωμών, ενώ η μείωση της ανεργίας, καθώς και η διατήρηση και βελτίωση της κοινωνικής πρόνοιας, δεν αναφέρονται πουθενά σαν όροι της συνθήκης.

Έτσι, η «κοινωνική διάσταση», η πολυδιαφημισθείσα «επιτυχία» των σοσιαλδημοκρατών στο Μάαστριχτ, ελάχιστο κοινωνικό χαρακτήρα έχει, εφόσον δεν προβλέπει αντίστοιχα αποτελεσματικούς (με τους αντιπληθωριστικούς) μηχανισμούς

για την εξασφάλιση του δικαιώματος εργασίας, την μείωση των ανισοτήτων, την εξαφάνιση της φτώχειας κ.λπ. Η ίδια η Κοινωνική Χάρτα, έχει περισσότερο σχέση με οικονομικούς, παρά κοινωνικούς στόχους. Ο πραγματικός δηλαδή στόχος είναι να δημιουργηθούν ομοιογενείς κοινωνικές δομές στη Κοινότητα, ώστε οι σχετικά ευημερούντες εργάτες στα μητροπολιτικά κέντρα να μην αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό των περιφερειακών χωρών με χαμηλότερο «κοινωνικό μισθό». Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι η Κοινωνική Χάρτα ούτε καν μνημονεύει τους άνεργους, αυτούς που δουλεύουν στο σπίτι φροντίζοντας τα παιδιά, τους γέρους, τους ανάπηρους κ.λπ.

Η συνθήκη του Μάαστριχτ, επομένως, επιβεβαίωσε τον σαφή νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα που είχε ήδη αρχίσει να παίρνει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα με τη συμφωνία για την ενιαία αγορά. Ο πρωταρχικός στόχος παραμένει και στη συνθήκη του Μάαστριχτ η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας μέσω της μείωσης του πληθωρισμού. Στο στόχο αυτό αποσκοπούν οι μηχανισμοί που καθιερώνουν η δεύτερη και τρίτη φάση της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ONE). Έτσι, η ONE, όπως και η ενιαία αγορά δεν σημαίνουν ενοποίηση λαών, ούτε καν ενοποίηση Κρατών, αλλά απλώς την ενοποίηση ελεύθερων αγορών. Ελεύθερες αγορές σημαίνουν όμως, όχι μόνο την απρόσκοπτη κίνηση εμπορευμάτων, κεφαλαίου και εργασίας, αλλά και «εύκαμπτες» αγορές, την εξαφάνιση δηλαδή των «εμποδίων» στον ελεύθερο σχηματισμό των τιμών αλλά και των μισθών, καθώς και γενικότερο περιορισμό του Κρατικού ρόλου στον έλεγχο της οικονομικής δραστηριότητας. Και αυτή είναι η ουσία της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης που χαρακτηρίζει το νέο θεσμικό πλαίσιο της ΕΟΚ. Ότι δηλαδή, στοχεύει στη περαιτέρω αγοραιοποίηση της Κοινοτικής οικονομίας, όπου τον Κρατικό έλεγχο της εσωτερικής αγοράς των Κοινοτικών μελών, που περιορίζεται δραστικά με την ενιαία αγορά του 1993, δεν αντικαθιστά αντίστοιχος Κοινοτικός έλεγχος. Οι νέοι, επομένως, θεσμοί επιδιώκουν τη μεγίστη δυνατή ελευθερία του οργανωμένου κεφαλαίου, του οποίου η συγκέντρωση διευκολύνεται με κάθε τρόπο, και την ελάχιστη δυνατή ελευθερία της οργανωμένης εργατικής δύναμης, της οποίας, αντίστροφα, η συγκέντρωση περιορίζεται με όλα τα μέσα και, κυρίως, με την απειλή της ανεργίας.

Ακόμα, ο εθνικός έλεγχος πάνω στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης, που ουσιαστικά καταργείται με τον εισαγόμενο έλεγχο των δημοσιονομικών ελλειμμάτων από τη κοινή κεντρική τράπεζα, δεν αντικαθίσταται με μια κοινή πολιτική πλήρους απασχόλησης. Έτσι, ενώ για τη καταπολέμηση του πληθωρισμού, που βάζει σε άμεσο κίνδυνο την ανταγωνιστικότητα και τα περιθώρια κέρδους του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου, προβλέπεται η δημιουργία ακόμα και υπερ-εθνικού οργάνου (κοινή κεντρική τράπεζα) η καταπολέμηση της ανεργίας αφήνεται ουσιαστικά στις δυνάμεις της αγοράς. Πράγμα που σημαίνει, όπως έχουν δείξει ακόμα

και ορθόδοξοι οικονομολόγοι, ότι η ανεργία, η υποαπασχόληση και η συνακολουθη διεύρυνση της ανισότητας θα είναι ο κανόνας στο μέλλον.

Τέλος, το καταρρέον εθνικό Κράτος-πρόνοιας δεν αντικαθίσταται από μια κοινή κοινωνική πολιτική που θα εγγυόταν την κάλυψη των βασικών αναγκών (υγεία, εκπαίδευση, ασφάλιση) καθώς και την εξασφάλιση ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος για όλους, ώστε να εξλειφθεί η «Ευρω-φτώχεια». Αντίθετα, η παροχή υπηρεσιών για τη κάλυψη των βασικών αναγκών ανατίθεται σε σημαντικό βαθμό στον κερδοσκοπικό ιδιωτικό τομέα, στο πλαίσιο ενός δυαδικού συστήματος (ασφαλιστικό δίκτυο και ιδιωτικός τομέας). Έτσι, για χάρη της μεγαλύτερης ανταγωνιστικότητας με την Αμερική και την Ιαπωνία, το Ευρωπαϊκό ιδεώδες κατάντησε να σημαίνει σήμερα την πλήρη «Αμερικανοποίηση» της Ευρώπης, με την έννοια της συνύπαρξης πλάι-πλάι της χλιδής και της φτώχειας, της άνετης ζωής των «δύο τρίτων» και της εξαθλίωσης του ενός τρίτου.

Επομένως, το θεσμικό πλαίσιο που καθιερώνεται στην Ευρώπη σήμερα συνίσταται σε ένα μοντέλο όπου η ίδια η συνέχιση της ανάπτυξης στηρίζεται στην αύξηση του βαθμού διεθνοποίησης της παγκόσμιας οικονομίας, μέσω της καταστροφής της τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας και της συνεχούς επέκτασης των εξαγωγών, ώστε να καλύπτεται ένας συνεχώς διευρυνόμενος όγκος εισαγωγών. Στον αγώνα αυτό, που διεξάγεται τόσο μεταξύ μπλοκ (ΕΟΚ έναντι Γαπωνέζικου και Αμερικάνικου μπλοκ) όσο και στο εσωτερικό του κάθε μπλοκ, νικητές είναι μόνο αυτοί που διαθέτουν την παραγωγική και τεχνολογική βάση η οποία επιτρέπει την συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας που απαιτεί ο σκληρός διεθνής ανταγωνισμός. Όσο, επομένως, περισσότερο επιτυχημένη είναι μια χώρα στην αύξηση της παραγωγικότητας εργασίας και της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της, τόσο μεγαλύτερη η οικονομική της άνθηση.

Είναι όμως οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες που, «προδίδοντας» τα σοσιαλιστικά ιδανικά, πράγματι ευθύνονται για το νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο της Κοινοτικής Ευρώπης; Ή μήπως φταίει απλώς η σημερινή συγκυρία της ύφεσης; Αν δεχθούμε εκδοχές σαν τις παραπάνω, τότε η αλλαγή του νεοφιλελεύθερου θεσμικού πλαισίου είναι απλώς θέμα να πάρουν την εξουσία οι «συνεπείς» σοσιαλιστές που, στο πλαίσιο μιας οικονομικής ανάκαμψης, θα μπορούσαν να επαναφέρουν το θεσμικό πλαίσιο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Στη πραγματικότητα, όμως, ούτε θέμα «προδοσίας» υπάρχει, ούτε είναι δυνατή στο μέλλον η ριζική αλλαγή του θεσμικού πλαισίου. Και αυτό, γιατί αν εκληφθούν ως δεδομένα η διεθνοποίηση της αγοράς, η συνακόλουθη καταστροφή της αυτοδυναμίας των κοινοτήτων που ενσωματώνονται στην παγκόσμια αγορά, η ανάγκη συνεχούς βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας και τέλος η ελευθερία

κινητικότητας του κεφαλαίου, τότε, αναγκαστικά το περιεχόμενο της σοσιαλδημοκρατίας δεν μπορεί παρά να είναι αυτό που υποστηρίζουν σήμερα οι σοσιαφιλελεύθεροι.

Ο λόγος είναι, ακριβώς, ότι, στο πλαίσιο της διεθνοποιημένης οικονομίας, που αποτελεί την σημερινή φάση εξέλιξης της οικονομίας της αγοράς, η ελαχιστοποίηση του κοινωνικού ρόλου του κράτους δεν αποτελεί επιλογή, αλλά προϋπόθεση για να μπορέσει το Ευρωπαϊκό κεφάλαιο να ανταγωνισθεί αποτελεσματικά το Ιαπωνικό και το Αμερικανικό κεφάλαιο, τα οποία, δεδομένης της έλλειψης σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης στις ΗΠΑ και την Άπω Ανατολή, αντιμετωπίζουν πολύ μικρότερα θεσμικά εμπόδια. Σήμερα, επομένως, η σοσιαλδημοκρατία όχι μόνο δεν έχει νόημα στο εθνικό επίπεδο, όπου η δυνατότητα του κράτους-έθνους να επηρεάζει αποφασιστικά την αγορά σταδιακά ξηλώνεται, αλλά ούτε και στο υπερ-εθνικό επίπεδο της μετά-Μάαστριχτ Ευρώπης. Ακόμη και αν τυχόν οι Ευρωπαίοι σοσιαλδημοκράτες επανερχόντουσαν στην εξουσία και έκαναν απόπειρα να αλλάξουν το θεσμικό πλαίσιο για να ενισχύσουν τον κοινωνικό ρόλο του κράτους και να εξασφαλίσουν πλήρη απασχόληση, το αποτέλεσμα θα ήταν η μαζική έξοδος του Ευρωπαϊκού κεφαλαίου, το οποίο θα γινόταν αυτόματα λιγότερο ανταγωνιστικό από το Ιαπωνικό ή Αμερικανικό.

Μια υποτιθέμενη διέξοδος από την εντεινόμενη κρίση, την οποία συνιστούν σοσιαλιστές, οικοσοσιαλιστές κ.λπ., θα ήταν ένας νέος Ευρωπαϊκός Κευνσιανισμός. Η λύση όμως αυτή δεν είναι πια δυνατή στο επίπεδο ενός οικονομικού μπλοκ — εκτός αν συνδυαζόταν με μια αυτοδύναμη εσωστρεφή ανάπτυξη και έντονο προστατευτισμό, πράγμα που αντίκειται στη λογική και τη δυναμική του συστήματος. Ο λόγος είναι ότι τυχόν υιοθέτηση της από το ένα οικονομικό μπλοκ θα το έκανε αυτόματα μη ανταγωνιστικό σε σχέση με τα άλλα. Γι' αυτό και οι προτάσεις γι' αναδιαπραγμάτευση του Μάαστριχτ με σκοπό την εισαγωγή σοσιαλδημοκρατικών στόχων είναι ουτοπικές.

Το θέμα λοιπόν δεν είναι αν νεοφιλελεύθερες ή σοσιαλδημοκρατικές ελίτ θα διαχειρίζονται την πολιτική εξουσία και πολυεθνικές ελίτ την οικονομική, αλλά εάν η εξουσία θα ανήκει ολοκληρωτικά στους πολίτες και τις κοινότητες τους, μέσα σε ένα τελείως διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο από το σημερινό. Η πραγματική εναλλακτική λύση, επομένως, συνίσταται στην εγκατάλειψη του ίδιου του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας ανάπτυξης, είτε σοσιαλδημοκρατικού, είτε νεοφιλελευθερού τύπου, και στη δημιουργία ενός νέου θεσμικού πλαισίου που θα στοχεύει στην κάλυψη των πραγματικών αναγκών (σε αντίθεση με αυτές που δημιουργεί η ίδια η οικονομία ανάπτυξης), με βάση την πολιτική και πολιτιστική αυτονομία και οικονομική αυτοδυναμία των Ευρωπαϊκών περιφερειών, η οποία θα εξασφάλιζε ένα άνετο βιοτικό επίπεδο για όλους τους πολίτες μιας νέας και πραγματικής Ευρωπαϊκής «Κοινότητας».

Γιατί απέτυχε ο σοσιαλιστικός κρατισμός;

Κατά τη γνώμη μου, η θεμελιακή αιτία της ιστορικής αποτυχίας του σοσιαλιστικού κρατισμού και στις δύο εκφάνσεις του («υπαρκτός», σοσιαλδημοκρατία) έγκειται ακριβώς στην απόπειρα του να «συζεύξει» δύο ασύμβατα στοιχεία: το «αναπτυξιακό» στοιχείο, που εξέφραζε τη λογική της οικονομίας αγοράς, με το στοιχείο της κοινωνικής δικαιοσύνης, που εξέφραζε τη σοσιαλιστική ηθική. Όμως, ενώ το αναπτυξιακό στοιχείο είναι άρρηκτα δεμένο, όπως είδαμε, με την συγκέντρωση οικονομικής δύναμης (είτε αυτή είναι συνέπεια του μηχανισμού της αγοράς, είτε του κεντρικού σχεδιασμού), το στοιχείο κοινωνικής δικαιοσύνης συναρτάται εγγενώς με την αποκέντρωση οικονομικής δύναμης και την ισότητα. Έτσι, ο σοσιαλιστικός κρατισμός, στη προσπάθεια του να δώσει καθολικό νόημα στην έννοια της Προόδου με την οποία ταυτιζόταν η ανάπτυξη (ώστε η απόλαυση των αγαθών της ανάπτυξης να γίνει δυνατή για όλους) επεχείρησε να δημιουργήσει μια σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, παραβλέποντας τη θεμελιακή αλληλεξάρτηση μεταξύ ανάπτυξης και συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης.

Ακόμη, η προσπάθεια σύζευξης του αναπτυξιακού στοιχείου με το στοιχείο κοινωνικής δικαιοσύνης δημιούργησε μια θεμελιακή ασυμβατότητα μέσω και σκοπών. Γιατί ενώ η καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης αποτελούσε την αναπόφευκτη συνέπεια της οικονομίας της αγοράς, έτσι ώστε σκοπός (οικονομία ανάπτυξης) και μέσο (οικονομία της αγοράς) ήταν απόλυτα συμβατοί, στη περίπτωση του σοσιαλιστικού κρατισμού, ο σκοπός (οικονομία ανάπτυξης) ήταν ασύμβατος με το μέσον (σοσιαλδημοκρατικός κρατισμός/ κεντρικός σχεδιασμός). Όσο, μάλιστα, μεγαλύτερος ήταν ο βαθμός κρατισμού, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του κεντρικού σχεδιασμού, τόσο μεγαλύτερη η ασυμβατότητα μέσω και σκοπών, που συνέτεινε στην ακόμη μεγαλύτερη αποτυχία του συστήματος.

Η κοινότητα στόχου ως προς την οικονομική ανάπτυξη, που χαρακτήριζε τόσο τη καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης όσο και τον σοσιαλιστικό κρατισμό, σήμαινε ότι οι ίδιες αρχές έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της παραγωγής και γενικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, ανεξάρτητα από το αν κίνητρο της παραγωγής ήταν το ιδιωτικό κέρδος ή κάποιο είδος «συλλογικού» κέρδους. Χαρακτηριστικά, οι αρχές της οικονομικής αποτελεσματικότητας και της ανταγωνιστικότητας χαρακτηρίζουν και τους δύο τύπους σοσιαλιστικού κρατισμού. Και αυτό, γιατί η μεν οικονομική αποτελεσματικότητα είναι απαραίτητη προϋπόθεση της μεγιστοποίησης της ανάπτυξης, η δε ανταγωνιστικότητα είναι είτε άμεση συνέπεια της ενσωμάτωσης μιας επιχείρησης στην οικονομία της αγοράς (εθνικοποιημένες επιχειρήσεις στη σοσιαλδημοκρατία), είτε έμμεση συνέπεια της ενσωμάτωσης μιας χώρας στη παγκόσμια οικονομία ανάπτυξης. Επομένως, οι χώρες του τ. «υπαρκτού» δεν

υπήκουσαν στην αρχή της ανταγωνιστικότητας γιατί δεν είχαν επιλογή, όπως υποστηρίζει ο Gunder Frank. Δεν ήταν, δηλαδή, η ενσωμάτωση στη παγκόσμια αγορά που επέβαλε την αρχή ανταγωνιστικότητας, αλλά η ανταγωνιστική συμμετοχή στη παγκόσμια οικονομία ανάπτυξης («να φθάσουμε και να ξεπεράσουμε τη Δύση»), η οποία πάντοτε αποτελούσε τον βασικό στόχο της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Η ενσωμάτωση, άλλωστε, στη παγκόσμια αγορά των χωρών αυτών δεν ήταν ποτέ πλήρης, όπως φανερώνει το γεγονός, πρώτον, ότι το εμπόριο της ανατολικής Ευρώπης με τη Δύση αντιπροσώπευε, ιστορικά, πολύ μικρό ποσοστό του παγκόσμιου εμπορίου και, δεύτερον, ότι η εσωτερική διάρθρωση των τιμών στις χώρες του τ. «υπαρκτού» ήταν εντελώς διαφορετική από αυτή της παγκόσμιας αγοράς.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά, πρώτον, την αρχή της οικονομικής αποτελεσματικότητας, η αρχή αυτή υιοθετήθηκε αδίστακτα και από τους δύο τύπους σοσιαλιστικού κρατισμού. Το μέτρο επιτυχίας στην επίτευξη του στόχου της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων ήταν πάντα η επίτευξη της μέγιστης αποτελεσματικότητας. Ο σχεδιασμός, επομένως, της τεχνολογίας και της οργάνωσης παραγωγής γινόταν κατά τρόπο που, από τη μια μεριά, θα μεγιστοποιούσε την αποτελεσματικότητα και, από την άλλη, θα εξασφάλιζε τη διατήρηση και αναπαραγωγή της ιεραρχικής κοινωνίας. Γι' αυτό και ένα μοντέρνο Σοβιετικό εργοστάσιο, ακόμα και από το καιρό του Λένιν (και με την προτροπή του), δεν διέφερε σε τίποτα, από την άποψη εσωτερικής λειτουργίας, ιεραρχικής οργάνωσης της παραγωγής κ.λπ., από ένα αντίστοιχο καπιταλιστικό. Και αυτό, δεν εξέφραζε παρά τη θέση των κρατιστών για την «ουδετερότητα» της τεχνολογίας. Όπως δηλαδή η τεχνολογία εθεωρείτο σαν ένα μέσο, που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από οποιοδήποτε κοινωνικό σύστημα για την επίτευξη κάποιου σκοπού, έτσι και η αρχή της αποτελεσματικότητας εθεωρείτο από τους κράτιστες σαν ένα αντίστοιχο ουδέτερο μέσο για την επίτευξη του στόχου της ανάπτυξης.

Ακόμα, το γεγονός ότι η σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, για χάρη της μεγιστοποίησης της ανάπτυξης, υιοθέτησε τον ίδιο ορισμό της οικονομικής αποτελεσματικότητας όπως και η καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης (δηλαδή ένα ορισμό με βάση τα στενά μικρο-οικονομικά κριτήρια της μεγιστοποίησης του προϊόντος με το ελάχιστο κόστος, στο οποίο δεν συμπεριλαμβάνεται το οικολογικό κόστος της ανάπτυξης) σήμαινε ότι οι οικολογικές συνέπειες της ανάπτυξης ήταν εξίσου σημαντικές. Έτσι, παρά το γεγονός ότι στη σοσιαλιστική οικονομία ανάπτυξης, η αναπτυξιακή διαδικασία δεν συνδυάζεται με την αγοραιοποίηση της οικονομίας, όπως στη Δύση, το αποτέλεσμα ήταν ότι η ανάπτυξη κατέληξε σε ακόμη μεγαλύτερη οικολογική βλάβη (λόγω του χαμηλότερου τεχνολογικού επιπέδου) από αυτή που προκάλεσε η καπιταλιστική οικονομία ανάπτυξης.

Όσον αφορά, δεύτερον, την αρχή της ανταγωνιστικότητας, η αρχή αυτή παρέμεινε αλώβητη στη Δυτική σοσιαλδημοκρατία, που απλώς προσπάθησε να παντρέψει τον Κρατισμό (την εξάπλωση δηλαδή τού Κρατικού τομέα — χάριν τού «συλλογικού» συμφέροντος — σε σημαντικούς τομείς της ιδιωτικής δραστηριότητας) με τον καπιταλιστικό ανταγωνισμό. Οι εθνικοποιημένες, για παράδειγμα, επιχειρήσεις είχαν ακριβώς τα ίδια κίνητρα να είναι ανταγωνιστικές με παρόμοιες ιδιωτικές ή δημόσιες, ντόπιες ή ξενες, επιχειρήσεις, εφόσον δεν έπαυσαν ποτέ ν' αποτελούν τμήμα της οικονομίας της αγοράς. Αλλά και στον υπαρκτό σοσιαλισμό, παρά τις κατά καιρούς επιθέσεις κατά του ατομικισμού, τα υλιστικά κίνητρα (στα οποία από καιρό είχαν καταφύγει οι χώρες αυτές, ως υποκατάστατο τής σοσιαλιστικής αυτοδιαχείρισης) δεν αποτελούσαν παρά επιβεβαίωση μιας υπόρρητης αρχής ανταγωνιστικότητας.

Έτσι, η βασική αρχή οργάνωσης της οικονομίας της αγοράς, η ανταγωνιστικότητα, δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ σαν ρητός στόχος στη σοσιαλδημοκρατία, ή σαν υπόρρητος στόχος στον υπαρκτό σοσιαλισμό, παρά το γεγονός ότι και οι δύο μορφές αυτές σοσιαλιστικού κρατισμού, σε διαφορετικούς βέβαια βαθμούς, αντιπροσώπευαν μια προσπάθεια υπέρβασης του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας της αγοράς. Η αρχή της ανταγωνιστικότητας όμως είναι ασύμβατη με την οικονομική αυτοδυναμία των κοινωνικών ατόμων και των κοινοτήτων τους και οδηγεί σε όλο και μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας και εξειδίκευση και, συνακόλουθα, στη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στα χέρια των ελίτ που ελέγχουν την οικονομική διαδικασία.

Από τη στιγμή, όμως, που και οι δύο τύποι σοσιαλιστικού κρατισμού έδειξαν ότι, σε τελική ανάλυση, στηρίζονταν στις ίδιες βασικές αρχές όπου θεμελιωνόταν και η οικονομία της αγοράς και, αναγκαστικά, οδηγούσαν στην αναπαραγωγή παρόμοιων ιεραρχικών δομών, η αντίστροφη μέτρηση που κατέληγε στη σημερινή κατάρρευση των παραπάνω ιδεολογιών (Μαρξισμός/ Κευνσιανισμός) και τών αντίστοιχων συστημάτων είχε αρχίσει. Και αυτό, τόσο γι' αντικειμενικούς, όσο και για υποκειμενικούς λόγους.

Οι αντικειμενικοί λόγοι αναφέρονται στο γεγονός, που ήδη ανέφερα, ότι η επιδίωξη της μεγίστης αποτελεσματικότητας καθώς και της ανταγωνιστικότητας βρίσκεται σε θεμελιώδη αντίφαση με τούς σοσιαλιστικούς στόχους που ορίζονται με ευρύτερα κριτήρια κοινωνικής δικαιοσύνης, τα οποία δεν είναι πάντοτε συμβατά με τα στενά οικονομικά κριτήρια πού ορίζουν την οικονομική αποτελεσματικότητα και ανταγωνιστικότητα. Στο βαθμό επομένως που οι κρατικές επιχειρήσεις, παράλληλα με τους ρητούς ή υπόρρητους στόχους ανταγωνιστικότητας και αποτελεσματικότητας, προσπαθούσαν να επιτύχουν και στόχους κοινωνικής πολιτικής (π.χ. μεγιστοποίηση

απασχολησης), οι επιχειρήσεις αυτές γινόντουσαν μη ανταγωνιστικές — πράγμα που αποτέλεσε και τη βασική αιτία της οικονομικής αποτυχίας τους.

Οι υποκειμενικοί λόγοι αναφέρονται στη μαζική συνειδητοποίηση της αποτυχίας του σοσιαλιστικού κρατισμού νά οδηγήσει σε μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης, ένα νέο πρότυπο κοινωνικής ζωής, που θα ξεπερνούσε τις αρχές που διακρίνουν το σύστημα της οικονομίας της αγοράς. Η οικονομική κρίση του κρατισμού, σε συνδυασμό με την αναπόφευκτη — στο πλαίσιο του σοσιαλιστικού κρατισμού, δηλαδή ενός σοσιαλισμού που θεμελιωνόταν στο κράτος — ένταση της γραφειοκρατικοποίησης της κοινωνικής ζωής, ήταν τα βασικά συστατικά στοιχεία που οδήγησαν στη κρίση αξιοπιστίας του σοσιαλιστικού προτάγματος στην κρατικιστική μορφή του. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ο νεο-φιλελευθερισμός χρησιμοποίησε με επιτυχία τις αντί-κρατιστικές τάσεις που είχαν εκδηλωθεί στο τέλος της δεκαετίας του '60 για να επιτεθεί στον κρατισμό γενικά και στον σοσιαλιστικό κρατισμό ειδικότερα.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να εξηγήσουμε την αποτυχία του σοσιαλιστικού κρατισμού στην απόπειρα σύζευξης του αναπτυξιακού με το στοιχείο κοινωνικής δικαιοσύνης. Έτσι, όσον αφορά, πρώτα, τον «υπαρκτό» είναι φανερό ότι η αποτυχία του οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η οικονομική αποτελεσματικότητα, καθώς και η ίδια η οικονομία ανάπτυξης (πέρα από ένα αρχικό σταδιο εκτατικής ανάπτυξης) δεν ήταν συμβατές με την κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία. Και αυτό, γιατί, αντίθετα με την οικονομία της αγοράς όπου οι δυνάμεις της αγοράς είναι σχετικά ελεύθερες να εξασφαλίσουν τον απαραίτητο για την ανάπτυξη βαθμό συγκέντρωσης (μέσω επενδύσεων σε νέες τεχνολογίες, προϊόντα κ.λπ.), στη σχεδιαζόμενη οικονομία οι διαστρεβλωτικές παρεμβάσεις των γραφειοκρατών και των τεχνοκρατών του Πλάνου στην αναπτυξιακή διαδικασία, για χάρη της αντιφατικής σύζευξης του αναπτυξιακού στοιχείου με το στοιχείο της κοινωνικής δικαιοσύνης (π.χ. με τη μορφή «κρυφής ανεργίας»), αναπόφευκτα κατέληγαν σε οικονομική αναποτελεσματικότητα. Ανάλογα, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και προϊόντων, ιδιαίτερα στον καταναλωτικό τομέα όπου απαιτείται ένα αποκεντρωμένο σύστημα πληροφοριών, ήταν σχεδόν αδύνατη σε ένα γραφειοκρατικά οργανωμένο οικονομικό σύστημα.

Η ίδια προσπάθεια σύζευξης των παραπάνω αντιφατικών στοιχείων οδήγησε και στη κατάρρευση της «ηπιότερης» παραλλαγής του σοσιαλιστικού κρατισμού στη Δύση: της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης. Και αυτό, γιατί τα βασικά στοιχεία που χαρακτήριζαν την περίοδο της σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης είχαν ακριβώς στόχο την αποκέντρωση οικονομικής δύναμης, στόχο που ήταν σε εγγενή αντίφαση με τη λογική και τη δυναμική της οικονομίας της αγοράς. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η αλλαγή του συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων, λόγω της σχετικής αποκέντρωσης οικονομικής

δύναμης, που είχε επιφέρει η σοσιαλδημοκρατική συναίνεση, δεν ήταν πια συμβατές με την αυξανόμενη διεθνοποίηση της οικονομίας της αγοράς. Η σημερινή επικράτηση της νεοφιλελεύθερης συναίνεσης και η συνακόλουθη συγκέντρωση οικονομικής δύναμης στην οποία οδηγεί, αποτελεί τη φυσιολογική «αντίδραση» της οικονομίας ανάπτυξης στη σοσιαλδημοκρατική «δράση» και, συγχρόνως, τη συμπλήρωση της ιστορικής διαδικασίας αγοραιοποίησης της οικονομίας και της κοινωνίας.

Όμως, η νεοφιλελεύθερη συναίνεση δεν είναι άμοιρη άλλων θεμελιακών αντιφάσεων. Η πρώτη βασική αντίφαση είναι η εν εξελίξει καταστροφή του περιβάλλοντος, η οποία βέβαια θα συνεχίζεται και θα εντείνεται όσο αναπαράγεται η οικονομία της αγοράς και η συνακόλουθη οικονομία ανάπτυξης, παρά τα ημίμετρα που εισάγονται κατά καιρούς. Η δεύτερη αντίφαση είναι ότι η ίδια η αύξηση του βαθμού συγκέντρωσης οικονομικής δύναμης (στην οποία αναπόφευκτα καταλήγει η νεοφιλελεύθερη συναίνεση) οδηγεί στη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η Πρόοδος, με την έννοια της ανάπτυξης, έχει, αναγκαστικά, μερικό και όχι καθολικό χαρακτήρα. Η ώρα της κρίσης για το σημερινό κοινωνικό σύστημα θα έλθει, επομένως, τη στιγμή που θα γίνει καθολική συνείδηση ότι η ίδια η ύπαρξη των σπάταλων καταναλωτικών προτύπων εξαρτάται από τον όρο ότι μόνο ένα μικρό τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού έχει τη δυνατότητα, τώρα και στο μέλλον, να τα απολαμβάνει.

Επίλογος: καπιταλισμός, σοσιαλισμός και κοινοτισμός

Η σημερινή επικαιρότητα του κοινοτισμού, σαν ένα τρίτο κοινωνικό σύστημα πέρα από τον σοσιαλιστικό κρατισμό και τον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό, δεν αποτελεί παρά την αναπόφευκτη συνέπεια της κατάρρευσης του σοσιαλιστικού κρατισμού («υπαρκτός» και σοσιαλδημοκρατία) και της αποτυχίας του υπαρκτού καπιταλισμού. Και η αποτυχία αυτή είναι τόσο οικονομική, όπως μαρτυρά το γεγονός ότι το σύστημα αυτό δεν μπορεί να καλύψει ακόμα και τις βασικές ανάγκες τουλάχιστον του 20% του παγκόσμιου πληθυσμού, όσο και οικολογική, όπως δείχνει η προϊούσα οικολογική αποσύνθεση.

Έτσι, 100 περίπου χρόνια μετά την επικράτηση των κρατισμών στο διεθνές σοσιαλιστικό κίνημα και ενώ ο σοσιαλιστικός κρατισμός στη πράξη δεν κατόρθωσε να συμπληρώσει ούτε τρία τέταρτα του αιώνα, ένα νέο κίνημα, που αποτελεί τη σύνθεση της δημοκρατικής παράδοσης η οποία θεμελιώθηκε στη κλασική Αθηνά (άμεση δημοκρατία), της σοσιαλιστικής παράδοσης (οικονομική δημοκρατία) και του Πράσινου ριζοσπαστισμού (οικολογική κοινωνία) βρίσκεται εν εξελίξει. Το κίνημα αυτό, εν δυνάμει, προσφέρει τη μοναδική ρεαλιστική έξοδο από τη σημερινή πολύπλευρη κρίση.

Μεταξύ ριζοσπαστικών Πράσινων ρευμάτων στο Βορρά, καθώς και πολυποίκιλλων κοινοτιστικών κινημάτων στον Νότο, αναπτύσσεται σήμερα μια νέα συνείδηση η οποία αποδίδει τη βασική αιτία της αποτυχίας του καπιταλισμού, αλλά και του σοσιαλισμού, στην συγκέντρωση δύναμης, στα ίδια δηλαδή τα θεμέλια της οικονομίας αγοράς και της συνακόλουθης οικονομίας ανάπτυξης. Έτσι, ολοένα και περισσότερο συνειδητοποιείται ότι η αυτονομία του κοινωνικού ατόμου μπορεί να επιτευχθεί μόνο στο πλαίσιο της δημοκρατίας, δηλαδή μιας δομής και διαδικασίας η οποία, μέσω της άμεσης συμμετοχής των πολιτών στη λήψη και εφαρμογή των αποφάσεων, εξασφαλίζει την ισοκατανομή της πολιτικής και της οικονομικής εξουσίας μεταξύ των πολιτών.

Η αναβίωση, όμως της δημοκρατίας σήμερα είναι δυνατή μόνο στο επίπεδο της κοινότητας (του δήμου ή των υποδιαιρέσεων του). Και αυτό, γιατί μόνο στο κοινοτικό επίπεδο θα ήταν δυνατό να εκπληρωθούν οι προϋποθέσεις που θα έκαναν δυνατή την άμεση και την οικονομική δημοκρατία, δηλαδή: οικονομική αυτοδυναμία, κοινοτικοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών και δημοκρατική κατανομή των αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ των συνομοσπονδιακά οργανωμένων κοινοτήτων. Στο ίδιο επίπεδο των κοινοτήτων (που συνομοσπονδιοποιούνται) εξασφαλίζονται επομένως και οι προϋποθέσεις για την οικολογική κοινωνία.

Ακριβώς, δε, επειδή η συνομοσπονδιακά οργανωμένη οικονομία κοινοτικού τύπου αποτελεί σήμερα, ίσως την μόνη ρεαλιστική διέξοδο από την πολύπλευρη κρίση και, συγχρόνως, τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης που εξασφαλίζει τις θεσμικές προϋποθέσεις της ατομικής και κοινωνικής αυτονομίας, βρίσκεται στο στόχαστρο, όχι μόνο των κρατιστών παλαιού τύπου, αλλά και των κρατιστών νέου τύπου, δηλαδή των οπαδών της κοινωνίας πολιτών.

Δεν είναι, λοιπόν, περίεργο ότι όψιμοι θιασώτες της κοινωνίας πολιτών, τύπου Andre Gorz, επιτίθενται κατά της κοινωνίας κοινοτικού τύπου. Εκείνο, όμως, που είναι όντως περίεργο είναι ότι ένα βασικό επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο Gorz (χωρίς να μπαίνει στον κόπο να το τεκμηριώσει) είναι ότι μια τέτοια κοινωνία, αναγκαστικά, θα βρίσκεται σε αντίθεση προς την ατομική αυτονομία! Ένα άλλο, επίσης ατεκμηρίωτο, επιχείρημα που χρησιμοποιεί (το οποίο υποδηλώνει ότι αγνοεί και τη σχετική βιβλιογραφία) είναι ότι μια κοινοτικού τύπου κοινωνία προϋποθέτει «τη ριζική κατάργηση των βιομηχανικών τεχνικών» και την επιστροφή σε κάποια απλοποιημένη κοινωνία. Όμως, η συμβατότητα της νέας τεχνολογίας (και αυτής που θα μπορούσε ν' αναπτυχθεί με τη σημερινή τεχνογνωσία) με μια κοινοτικού τύπου οικονομία έχει δείχθει επανειλημμένα και η πρώτη, μάλιστα, απόπειρα έγινε από τον Murray Bookchin εδώ και 30 χρόνια! Όλα αυτά, βέβαια, βολικά αγνοούνται από τον Gorz, στη προσπάθεια του να υποστηρίξει «τη γέννηση μιας μεταβιομηχανικής κοινωνίας, ως αποτέλεσμα μιας ανάπτυξης, μέσα

από την οποία ο καπιταλισμός θα υπερέβαινε τον εαυτό του». Δηλαδή, όπως εξηγεί συμφωνώντας με τον Rainer Land, ως αποτέλεσμα «της διαρκούς δράσης των ατόμων που οργανώνονται αυτόνομα ως αντι-εξουσίες». Έτσι, ο Gorz, σε προφανή πλήρη άγνοια της ιστορικής δυναμικής της οικονομίας της αγοράς που έχει οδηγήσει στη σημερινή παγκόσμια νεοφιλεύθερη συναίνεση, εξακολουθεί να μιλά για τη δημιουργία ενός «ευρωπαϊκού οικο-κοινωνικού χώρου (...) όπου είναι δυνατόν ο ανταγωνισμός και η εμπορευματική λογική να υποβληθούν σε περιοριστικούς κανόνες» και κατηγορεί τους οπαδούς του κοινοτισμού σαν ουτοπικούς!

Εαν, όμως, η επίθεση κατά της κοινοτικού τύπου οικονομίας, προερχόμενη από Πράσινους κρατιστές σαν τον Gorz, είναι αναμενόμενη, οι «αμφιβολίες» που εκφράζουν οπαδοί της σύνθεσης του βιο-ρετζιναλισμού και του συνομοσπονδιακού κοινοτισμού προκαλούν περισσότερες απορίες. Οι αμφιβολίες αυτές στηρίζονται στον ισχυρισμό ότι κάποια δήθεν σύγχυση που υπάρχει σήμερα ως προς την έννοια του «κοινοτικού» μπορεί τελικά να οδηγήσει στη καπιταλιστική διαστρέβλωση του προτάγματος για τον συνομοσπονδιακό κοινοτισμό. Έτσι, ο Mike McConkey, ξεκινώντας από τη πρόβλεψη του Ricardo Petrella, ανώτατου τεχνοκράτη της ΕΟΚ, ότι «οι πραγματικές δυνάμεις λήψης αποφάσεων στο μέλλον φαίνεται ότι θα είναι ένα δίκτυο πολυεθνικών εταιρειών σε συμμαχία με τις τοπικές κυβερνήσεις των πόλεων-περιοχών», εκφράζει τον φόβο ότι αν δεν ορίσουμε με σαφήνεια την έννοια του κοινοτικού (όπως προσπαθεί στη συνέχεια ο ίδιος), τότε, «ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός (...) στερούμενος σαφήνειας μπορεί αθέλητα να χρησιμεύσει σαν προσάναμμα στη καπιταλιστική διαστρέβλωση του ριζοσπαστικού του προτάγματος». Στη προβληματική αυτή, το πρόβλημα του πως μπορούμε ν' αποφύγουμε την επαλήθευση της προβλεψής του Ευρωπαίου τεχνοκράτη δεν ανάγεται, όπως προσπάθησα ν' αναπτύξω αλλού, στο πως δημιουργούμε μια εναλλακτική κοινωνική δομή που βασίζεται στην άμεση και οικονομική δημοκρατία, πέρα από την οικονομία αγοράς, την οικονομία ανάπτυξης και τη συνακόλουθη συγκέντρωση οικονομικής εξουσίας στα χέρια των πολυεθνικών (που έχει οδηγήσει και στον σημερινό μαρasmus των κρατών-εθνών) αλλά στο εαν θα ορίσουμε το κοινοτικό με βάση ένα βιοκεντρικό ορισμό ή, αντίθετα, έναν ορισμό βασισμένο στα αστικά κέντρα ή, τέλος, στις σημερινές κρατικές υποδιαιρέσεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Έτσι, η ανιστόρητη ανάλυση των βιο-ρετζιναλιστών, που δεν βλέπουν ότι η συγκέντρωση είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης της οικονομίας αγοράς και της συνακόλουθης οικονομίας ανάπτυξης, καταλήγει στη πρόταση να εξαλείψουμε τα συμπτώματα αντί για τα ίδια τα αίτια. Δηλαδή να εξαλείψουμε τη συγκέντρωση, μέσω της τοπικής οικονομικής αυτοδυναμίας και του φυσικού γκρεμίματος των σημερινών μεγα-πόλεων, αντί για την ίδια την οικονομία αγοράς!

Τέλος, η θέση του Gunder Frank — ότι η ιστορία του παγκόσμιου συστήματος δείχνει πως όσο ο ανταγωνισμός αποτελεί το βασικό πραγματικό γεγονός στο κόσμο, τόσο ο «σοσιαλισμός σε μια χώρα» δεν θα είναι εφικτός, ενώ ένας «παγκόσμιος σοσιαλισμός» δεν θα διέφερε σημαντικά από τον σημερινό «παγκόσμιο καπιταλισμό» — θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εν μέρει βάσιμη και εν μέρει αστήρικτη. Είναι βάσιμη, στο βαθμό που τονίζει ότι όταν μια οικονομία αποτελεί τμήμα της οικονομίας της αγοράς τότε ο σοσιαλισμός (με τη μορφή του σοσιαλιστικού κρατισμού, της σοσιαλδημοκρατίας — και θα προσθέταμε — της αυτόνομης κοινωνίας πολιτών) είναι πράγματι ανέφικτος. Γι' αυτό και, όπως υποστήριξα αλλού, μόνο στο πλαίσιο ενός νέου τύπου οικονομίας, που δεν θ' αποτελεί μια εκδοχή της οικονομίας της αγοράς, ούτε της οικονομίας ανάπτυξης, είναι δυνατή η πραγματοποίηση του απελευθερωτικού προτάγματος. Από την άλλη μεριά, η θέση του Gunder Frank είναι αστήρικτη όταν υποστηρίζει ότι το ίδιο σύστημα «στην ουσιαστική δομή και τρόπο λειτουργίας του» παραμένει αναλλοίωτο τα τελευταία 5,000 χρόνια. Η οικονομία της αγοράς, σαν σύστημα όπου οι βασικές οικονομικές αποφάσεις παίρνονται μέσω του μηχανισμού της αγοράς, έχει ιστορία μόλις δύο περίπου αιώνων, όπως έδειξε κυρίως ο Polanyi στο κλασικό έργο *The Great Transformation*. Το γεγονός, επομένως, ότι η αγορά και ο ανταγωνισμός προϋπήρχαν της βιομηχανικής επανάστασης δεν αναιρεί τη διαπίστωση ότι ο ρόλος τους στο παρελθόν ήταν οριακός στην οικονομική διαδικασία. Έτσι, στην περίοδο πριν την ανάδυση της οικονομίας της αγοράς, ούτε οι δυνάμεις του ανταγωνισμού έπαιζαν ρόλο συγκρίσιμα αποφασιστικό στη διαμόρφωση των τιμών με την περίοδο που ακολούθησε, ούτε, συνακόλουθα, οι τιμές αποτελούσαν το βασικό μέσο για την κατανομή των πλουτοπαραγωγικών πηγών. Το αβίαστο επομένως ερώτημα που προκύπτει σχετικά είναι μήπως ο Gunder Frank απορρίπτοντας (σωστά) τη μαρξιστική θεωρία της Ιστορίας «πετά το μωρό μαζί με τα σαπουνόνερα» και απορρίπτει (λαθεμένα) και κάθε άλλη ερμηνεία της Ιστορίας, ισοπεδώνοντας όλες τις κρίσιμες διαφορές μεταξύ της σημερινής κοινωνίας της αγοράς και όλων των προηγούμενων κοινωνιών, απλώς γιατί όλες χαρακτηρίζονταν από κάποια μορφή αγοράς!

Συμπερασματικά μετά την μαζική συνειδητοποίηση της αποτυχίας του σοσιαλιστικού κρατισμού απομένει να συνειδητοποιηθεί η αντίστοιχη αποτυχία του υπαρκτού καπιταλισμού για να ανοίξει ο δρόμος προς νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Σήμερα, αποτελεί επομένως επιτακτική ανάγκη η υπέρβαση τόσο του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού όσο και του σοσιαλιστικού κρατισμού, με στόχο την ανακοπή της οικονομικής εξαθλίωσης, που δυναστεύει την πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού, καθώς και την αποτροπή της οικολογικής καταστροφής, που απειλεί όλους μας. Η αποτυχία δημιουργίας εναλλακτικών δημοκρατικών μορφών κοινωνικής οργάνωσης σημαίνει ότι, όσο εντείνεται η σημερινή κρίση, τόσο περισσότερο αυταρχικό χαρακτήρα θα παίρνουν οι «λύσεις» που θα δίνονται από τον υπαρκτό καπιταλισμό στο μέλλον.-